

KARSAI LÁSZLÓ

A Szálasi-rendszer „zsidópolitikája”*

A Szálasi Ferenc (1897–1946) vezette szélsőjobboldali nyilaskeresztesek 1944. október 15-én német fegyveres segítséggel jutottak hatalomra Magyarországon. Weinmann Éva egyike volt azoknak a zsidóknak, akiket október 17-ére virradó éjjel az Ügető versenypályáról, a Tattersaalból, ahová előző nap összeterelték őket, szabadon engedtek. „El lehet képzelni az örömet. A zsidók »Éljen Szálasi«-t kiabáltak. Órült zsvaj volt” – írta naplójában.¹ A zsidók Szálasi iránti lelkesedése nem tartott sokáig. Nincs a magyar történelemben Szálasi Ferencnél gyűlöltebb, megvetettebb politikus. A nyilas rezsimet túlélte zsidók érthető, hogy gyűlölik: emlékeznek a nyilas banditák garázdálkodásaira, a Duna-parti tömeggyilkosságokra, a halálmenetek borzalmaira. Szálasi népbírói tárgyalása (1946. február 5–március 1.) során többek között megvádolták azzal is, hogy el akarta pusztítani a magyar zsidóság maradvékát, és ezért szerveztette meg a „nemzetközi” és a nagy gettót. Ebben a két gettóban azonban, a náci Európában példátlan módon, körülbelül 100 000 zsidó túlélte a holokausztot.² Ugyanakkor Sztójay Döme miniszterelnöksége idején (1944. március 22–augusztus 29.) nagyszámú zsidót deportáltak és gyilkoltak meg (437 000 deportált, körülbelül 320 000–380 000 meggyilkolt), mint a nyilas rezsim (1944. október 15–1945. április) alatt (körülbelül 50 000 deportált, 30 000–40 000 meggyilkolt, elpusztult). Ennek ellenére Szálasi nevét majdnem mindenki ismeri ma Magyarországon, Sztójayról pedig még történelem szakos egyetemisták sem nagyon tudják, hogy ki volt.

Tanulmányunkban a szakirodalomban alig ismert új források, többek között a budapesti Központi Zsidó Tanács napi feljegyzései, a fővárosi rendőrség parancsnokának napiparancsai, a nyilas Külügyminisztérium dokumentumai,

* A tanulmány angol és héber nyelvű változata a *Yad Vashem Studies* 2012/1. számában jelenik meg. Átdolgozott, szerkesztett magyar nyelvű változatát a *YVS* engedélyével közöljük.

1 Weinmann Éva naplója, 1944. október 10–1945. január 19. Lauder Javne Isk. *Judaiztikai Arch.*, Bp., 2004. 17. http://magyarzsido.hu/images/documents/a_magyar_anne_frankok/a%20magyar%20anne%20frankok%20dok.pdf (letöltés időpontja: 2012. jan. 4.).

2 A magyar holokausztal is foglalkozó Shlomo Aronson izraeli történész publikációiban következetesen és tévesen egy budapesti gettóról és annak 120 000-es létszámáról ír. Ld. pl.: *Shlomo Aronson: Hitler, the Allies, and the Jews*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004. 316.

Karsai Elek kéziratoss irathagyatéka stb. felhasználásával megkíséreljük felvázolni a Szálasi-rendszer zsidópolitikájának történetét. Célunk semmiképpen sem Szálasi és/vagy tömeggyilkos rendszere valamiféle „rehabilitálása”, csupán azt kívánjuk bemutatni, milyen politikai és ideológiai okai voltak annak, hogy Szálasi uralma idején nagyságrenddel kevesebb zsidót öltek meg, pusztítottak el, mint a Sztójay-kormány idején, Horthy Miklós kormányzósága alatt. Ennek egyik nyilvánvaló oka, hogy a nyilasok hatalomra jutásakor már csak körülbelül 350 000 zsidó (mintegy 200 000 a fővárosban, 150 000 fegyvertelen katonai munkaszolgálatban) élt a nyilas-német uralom alatt lévő területen, amely a hadműveletek következtében szinte hónapról hónapra zsugorodott. Shlomo Aronson úgy véli, hogy a budapesti zsidók életét a németek, August Schmidhuber vagy Karl Pfeffer-Wildenbruch tábornokok mentették meg, amikor katonáikat a nagy budapesti gettó védelmére kirendelték. Szögezzük már itt le: semmiféle komoly bizonyíték sincs arról, hogy a nyilasok valóban tervezték volna a nagy gettó rabjainak lemészárlását vagy hogy ilyesmiről a német katonai parancsnokok tudtak volna és azt meg akarták volna akadályozni.³ A régi-új mítoszok és legendák helyett a továbbiakban megpróbáljuk tisztázni, hogy ki volt Szálasi, és hatalomra kerülése után miért és milyen „zsidópolitikát” folytatott.

Szálasi saját meghatározása szerint nem antiszemita, hanem „aszemita” volt. 1938-tól hirdette, hogy nem a zsidók jogainak csorbítására, vagyonuk elvételére, diszkriminatív törvényekre van szükség, hanem meg kell teremteni a totálisan zsidómentes, „aszemita” Magyarországot.⁴ 1938-tól a nyilasoknak fontos szerepük volt az antiszemita törvények meghozatalában. Sajtójukban napirenden tartották az úgynevezett „zsidókérdést”, tüntetéseik, utcai megmozdulásaik során rendszeresen inzultáltak zsidókat, törték be zsinagógák, zsidó tulajdonban lévő üzletek, műhelyek ablakait stb. 1939-től, nagy választási sikerük után (több mint 600 000 szavazatot kaptak és 47 képviselőjüket választották meg, a nyilasok lettek a legnagyobb ellenzéki párt) a képviselőházban is rendszeresen uszítottak a zsidók ellen, folyamatosan radikálisabb törvényeket, intézkedéseket követeltek „a zsidókérdés megoldására”. A nyilasokkal versenyt futva, a náci Németország zsidópolitikájára is figyelve fogadta el 1938-tól a hivatalos kormánypolitika is, hogy Magyarországon van zsidókérdés, és azt törvényes eszközökkel meg kell oldani. 1944-ig azonban a zsidótörvények és a hozzájuk kapcsolódó rendeletek ellenére a magyar politikai elit – hiába kérték, majd 1942–1943-tól már követelték

3 *Uő*: How was the Budapest Ghetto Saved? <http://holocaust-center.haifa.ac.il> (letöltés időpontja: 2011. nov. 23.). Aronson általában R. L. Braham máig alapműnek számító monográfiájára (The Politics of Genocide. The Holocaust in Hungary. Columbia University Press, New York, 1994.) hivatkozik, ám elhallgatja, hogy Braham csak kommentár nélkül idézi Szalai Pálnak, a nyilasok rendőrségi összekötőjének a háború után, a népbíróság előtt, nyilván önmentő szándékkal előadott vallomását. Erről részletesen ld.: R. L. Braham: A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon. 2. átd., bőv. kiad. Belvárosi Könyvkiadó, Bp., 1997. 959–961.

4 *Karsai László*: Reflektor a sötétbe. Szálasi Ferenc naplója, 1943. szeptember 15.–1944. július 18. I–II. Beszélő (2008) 3. sz. 54–76., 4. sz. 60–79.

a náci Németország vezetői – nem kényszerített sárga csillagot a zsidókra, nem zárták őket gettókba, nem deportálták őket a náci haláltáborokba. E zsidóvédő politika okait itt és most részletesen nem tudjuk kifejteni, csak jelezzük, hogy ebben szerepet játszottak általános humanitárius megfontolások is. Horthy Miklós kormányzó és a politikai-katonai vezetők pontos információkkal rendelkeztek arról, hogyan próbálták a nácik véglegesen megoldani a zsidókérdést Európában („Endlösung der Judenfrage”). Tartottak attól, hogy a konvertitákkal együtt mintegy 800 000 zsidó deportálása komoly társadalmi-gazdasági problémákat okozhat. Azt hitték (ma már tudjuk, ebben tévedtek), hogy az antifasiszta koalíció nagyhatalmait érdekli, hogy mi történik a náci Európában a zsidókkal. A Kállay Miklós vezette kormány óvatos különbéke-tapogatózásai során arra számított, hogy Londonban vagy Washingtonban jó pontokat szerezhet azzal, ha követi Róma vagy Bukarest példáját, és nem enged a német nyomásnak, nem deportálja zsidó állampolgárait.⁵

Mindez megváltozott 1944. március 19., a német megszállás után. A Sztójay Döme vezette kollaboráns kormány lelkesen engedelmeskedett Adolf Eichmann-nak (aki életében először irányította a helyszínen egy ország „zsidótlanítását”: Bécsben már „otthon” volt, 1938 tavaszától az már csak a III. Birodalomban Ostmark „tartomány” központja, rövid ideig dolgozott ott, boldogan szervezte a zsidók kivándoroltatását, majd hamar visszament Berlinbe; csak távozása után körülbelül három évvel kezdődött az osztrák zsidók tömeges deportálása), és hozzálátott a zsidók totális jogfosztásához, kifosztásához, majd deportálásuk megszervezéséhez. Az első gettókat április közepén szervezték meg, egy hónappal később pedig elindult a holokauszt történetének leggyorsabb és leghatékonyabb deportálási akciója. Május 14–15-től július 9-ig 437 000 zsidót deportáltak Magyarországról, többségüket Auschwitz-Birkenaubába. A nácik és szövetségeseik szempontjából egyre romló katonai helyzetben Horthy a kül- és belföldi tiltakozások hatására, és attól tartva, ha elviszik Budapestről is a zsidókat, a fővárost szőnyegbombázással fogják sújtani, július 6-án leállította a deportálásokat. Döntésében szerepet játszhatott az is, hogy néhány napig talán elhitte azt az egyébként teljesen alaptalan pletykát, hogy Baký László belügyi államtitkár nem a főváros zsidótlanítása érdekében vont össze mintegy 3000 csendőrt, hanem puccsra készül, és a hatalmat a Szálasi vezette nyilasoknak akarja átjárszani.

Szálasi már 1944 tavaszán többször, a nyilvánosság előtt is bírálta a Sztójay-kormány zsidópolitikáját. Amikor június 2-án hívei azt kérdezték tőle, hogy a párt tagjai vállalhatnak-e zsidóktól elkobzott vagyonok felett gondnoki megbízatást, a leghatározottabban nemmel felelt. „Ebben a vonatkozásban is áll az az utasításunk, hogy a kormánynak semmiben sem állunk rendelkezésére.” Szálasi a zsidók deportálását elhamarkodott intézkedésnek nevezte, és gúnyosan

5 *Uő*: Magyar zsidók sorsa Nyugat-Európában, 1942–1943. In: Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. Szerk. Fischer Ferenc–Vonyó József. University Press, Pécs, 2000. 343–366.

megjegyezte: „Úgy látszik, nem tud a zsidókkal mit kezdeni ez a kormány. Pedig hatalmas és sürgős munkálatokat kellene végrehajtani [...]” 400 000 munkabíró egyént adunk ki, legalább napi tízórás munkateljesítménnyel, ezzel naponta négy-millió munkóra megy veszendőbe, sajnálkozott Szálasi. „Ha a kormány tehetetlenségében nem tudja még a zsidókérdést sem megoldani, menjen el. Mi gondoskodni tudunk róla, hogy a zsidó is dolgozzék, mégpedig hasznosan és körömszakadtáig, mert aki nálunk nem akar dolgozni, az meghal!” – jelentette ki. A nyilasok vezére nem valamiféle humanitárius megfontolásból bírálta a zsidók deportálását, pusztán a hasznos munkaerő külföldre kerülését sajnálta. Egyetlen szót sem vesztegetett arra, hogy mivel a munkaképes férfiakat a magyar királyi honvédség nem adta ki a munkaszolgálatból, zömmel nőket, gyerekeket, öregeket és betegeket deportáltak az országból. Ezzel szemben rámutatott arra az egyébként már ekkoriban is közismert tényre, hogy: „A zsidóvagyonokban ma a legundorítóbb lopás folyik. Gyűrűktől kezdve hatalmas értékekig minden ebek harmincadjára kerül.”⁶ Meglepő, hogy 1944 tavaszán-nyarán Szálasi egyáltalán bírálta az ország „zsidótlanítását”. Egy évvel korábban, 1943. január 27-én, a párt Nagytanácsa előtt részletesen kifejtette álláspontját a zsidókérdéssel kapcsolatban. A magyarországi zsidókérdés megoldását európai összefüggésben szemlélve Szálasi kijelentette: 1933 óta a zsidókérdés már nem a nemzetek, hanem a zsidók kérdése lett. 1939-ig, a – szerinte – „világnézeti háború” kitöréséig az ő pártja is „csak” antiszemita volt. Azóta „Európa összes tiszta és élni akaró népei rádöbbsentek a valóságra, hogy a zsidóság halálos ellenfelük, irgalmatlan, kegyetlen, mely minden erkölcsi, szellemi és anyagi gátlás nélkül tör elpusztításukra.” Ekkor jött el szerinte az antiszemitizmus helyett az aszemitizmus ideje, el kellett fogadni a „zsidó erkölcsi törvényt: szemet-szemért, fogat-fogért”. Valószínűleg még pártján belül is felmerült, hogy a zsidók között is vannak, lehetnek becsületes, tisztességes emberek. Ezeknek a „zsidóbarátoknak” Szálasi egy meg nem nevezett nyilas testvér hasonlatával válaszolt: ha valakinek a felesége nagytakarítás közben nagy csomó poloskát talál, nem kezd el szétválogatni ezeket azon az alapon, hogy az egyik már megcsípte, a másik még nem. De a másik poloska nem azért nem csípte még meg, mert nem akarta, hanem azért nem, mert még nem volt rá alkalma! – mondta Szálasi. E témakör lezárásaként Szálasi, aki még mindig a zsidók kitelepítésében látta a „probléma” megoldását, leszögezte: „Mindenkinek tudnia kell, hogy az elpusztul, amihez a zsidó nyúl, és minden egészséges marad, amitől távol tartjuk. Kötelességünk tehát ugyanaz a kíméletlenség velük szemben, mint az a kíméletlenség, amellyel életünkhöz nyúl, hogy azt elpusztíthassa.”⁷

6 Magyar Országos Levéltár (= MOL) K 814 (X 7076) Nyilas iratok a National Archives and Record Administration – NARA-ból, Washington D. C. 16.718-419. (Szálasi Ferenc válasza a Hűség Házában feltett kérdésre, 1944. jún. 2.) Vajna Gábor, igaz, már a Politikai Rendőri Osztály (PRO) fogságában, a Sztójay-kormány zsidópolitikájával kapcsolatban csak ennyit jegyzett meg: „a zsidók ésnélküli deportálása”. Budapest Főváros Levéltára (= BFL) XXV-1-a A Budapesti Népbíróság iratai 293/1946. A Szálasi-per iratai 7317. (1945. dec. 19.)

7 BFL XXV-1-a 293/1946. 5537–5544. (Szálasi Ferenc beszéde a Nyilaskeresztes Párt Nagytanácsán, 1943. jan. 27. Géppel írott tisztázata.) Idézett rész: 5540.

Szálasi 1943 nyarán Kállay miniszterelnökhöz intézett beadványában egymillió zsidóról és bérenceikről írt, akik a „piszkos kényelem és az alantas gyávaság útjára akarják terelni Nemzetünket”. A zsidók, állította Szálasi, a munkásságot „sztrájkba viszik [...] a nőt és az ifjúságot álmkóros, magyarkodó pacifizmusba rothasztják”. Mindezek alapján félreérthetetlen döntést követelt az élet-halál kérdésben: Hungarizmus vagy Judaizmus?⁸ Szálasi hatalomra kerülése után az elsők között, már október 21-én fogadta Angelo Rotta budapesti pápai nunciust, aki megpróbált az üldözött zsidók érdekében nála közben járni, és Giovanni Verolino pápai uditoréval együtt felhívták a figyelmét a kollektív megtorlás bűnös voltára. Nekik Szálasi – a tárgyalásukról készült jegyzőkönyvből ez világosan kiderül – meglehetősen ingerülten vágott vissza: „a zsidókat még akkor is ki kellene rekesztenünk, ha nem a faját néznők és ha csak azt tekintenénk, hogy ezer éven át magyar földön milyen kárt okoztak a Nemzetnek. Erkölcseileg és anyagilag mételeyezték a Nemzet lelkét és kezükbe kaparintották a Nemzet javainak túlnyomó többségét. Arra az ellenvetésre, hogy nem minden zsidó folytatott ilyen tevékenységet, meg kell jegyeznie, hogy a legjobb akarat mellett sem tud egy családra valót olyan zsidókból összehozni, akik mentesek lennének e kifogástól. Mint osztatlan egész végezték el romboló munkájukat, egy részük a szalonokban, másik részük pedig a munkástelepeken. Megismétli, hogy nincs kifogása az ellen, ha Magyarországról elköltöznék, de esetleges jó tulajdonságaikat mutassák meg máshol, ott, ahol a magyar Nemzet lelkét nem fertőzhetik.” Ráadásul azt is hozzáfűzte, hogy a zsidó, még ha magyarul is beszél és megkeresztelkedik, attól még nem válik magyarrá.⁹

Zsidók Budapesten 1944-ben

A holokausztot Budapesten túlélő zsidók valószínűleg annak is köszönhetik életüket, hogy Eichmann nem hallgatott Endre László belügyi államtitkára, aki azt javasolta, hogy kezdjék a fővárosban Magyarország „zsidótlanítását”. Eichmann azt tervezte, hogy a deportálásokat a Kárpátalján és Észak-Erdélyben kezdik, és mintegy koncentrikus körökben haladnak a csendőrkerületekben, az úgynevezett „deportálási zónákban”, utoljára hagyva a magyar fővárost. Azt remélte, hogy a legtehetősebb zsidók így Budapestre fognak menekülni, ahol majd könnyebb lesz őket kézre keríteni.

Szinte lehetetlen tisztázni, hogy 1944. október 15-én hány zsidó tartózkodott Budapesten. Jaross Andor belügyminiszter a kormány augusztus 2-ai ülésén azt mondta, hogy 280 000 zsidó van a fővárosban, ezek közül 170 000-en a zsidó lakásokban, vagyis a sárga csillagos házakban, a többiek keresztény lakásokban „elbújtatva” tartózkodnak.¹⁰ Nem valószínű, hogy Jaross pontos adatokat mon-

8 MOL K 750 Hungarista Napló (= HN) 2-258. (1943. júl. 2.)

9 MOL K 707 Nyilas Külügyminisztérium 2-12.932/1944.

10 Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez, 1944. június 26–október 15. III. Szerk. Karsai Elek. MIOK, Bp., 1967. 329.

dott. 110 000 bujkáló, sőt „elbújtatott” zsidó a nácik által megszállt Magyarország fővárosában 1944. augusztusában túl szép ahhoz, hogy igaz legyen. Ennek ellentmondanak az egykorú német jelentések is. 1944. október 28-án Edmund Veesenmayer azt jelentette a német Külügyminisztériumnak, hogy Budapesten „kereken 200 ezer” zsidó tartózkodik, ezenfelül szintén „kereken 150 ezer” főre becsülte a munkaszolgálatosok számát.¹¹

1944. október 15-én, amikor délben a rádióban elhangzott Horthy kormányzó fegyverszünet-nyilatkozata, a fővárosi zsidók jó része úgy hitte, végleg megmenekültek. A Vörös Hadsereg egységei alig 80–100 kilométerre voltak a fővárostól, és sokan elhitték, hogy a kilátástalan helyzetben Magyarország leteszi a fegyvert. A sárga csillagos házakról, ahová júniusban be kellett költözniük,¹² sok helyen leszedték a megkülönböztető jelet, sőt voltak zsidók, akik ruhájukról is letépték a hatágú csillagot. Amikor megtudták, hogy a német megszállók segítségével a nyilasok kerültek hatalomra, pánik tört ki Budapest-szerte. Komoly Ottó cionista vezető október 16-án este jegyezte föl naplójába: „felemelt kezű embereket hajtanak német katonák a Duna felé, másokat az autóbusz váróhelyiségbe hajszolnak be. Később érkezők közlik, hogy »kommunistákat« és zsidókat gépfegyvereztek le, s később is újakat hoztak, lőtték agyon a Duna-parton és dobtak be a Dunába. [...] Hírek: zsidóházak találmyszerű kiürítése, tettlegességgel; Városi Színház mint koncentrációs hely, zsidóházak lezárása, csillagmentesség megszüntetése, zsidóházakba visszaköltözésre kötelezés.”¹³

Veesebmayer azt jelentette október 17-én, hogy: „Tegnap óta budapesti zsidók ellen egyéni kilengések és gyilkosságok is napirenden vannak, amit az új kormány megszüntetni szándékozik.”¹⁴ Kovarcz Emil, akit Szálasi a puccs után a karhatalmi erők parancsnokává nevezett ki, lezáratta a sárga csillagos „zsidóházakat”. A rendelet előírása szerint: „Azokat a házakat, amelyben zsidók laknak, éjjel-nappal zárva kell tartani. A további intézkedésig a kapun csak nemzsidók engedhetők ki és be. Zsidókat nemzsidók nem látogathatnak.”¹⁵ Vajna Gábor belügyminiszter október 21-én a zárlatot feloldotta.¹⁶ Ugyanezen a napon Beregfy Károly honvédelmi miniszter a zsidó férfiakat 16–60, a zsidó nőket

11 A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeáll., s. a. r., bev. Ránki György et al. Kossuth, Bp., 1968. 907.

12 Budapest polgármestere 147.501–514. sz. rendeleteivel 2639 házat jelölt ki a zsidók számára 1944. június 16-án. A következő napokban, főleg a budai kerületekben többen töröltek a zsidó házak listájáról. Októberben Friedrich Born, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága budapesti képviselője adatai szerint már csak 1840 sárga csillagos ház volt a fővárosban, átlagosan három ember lakott egy szobában. Born látott olyan hatszobás lakást, ahol 9-en, és mellettük egy kétszobásban 15-en éltek. Schweizerisches Bundesarchiv Bern (= SBAB) E-2011-D-3. (Friedrich Born jelentése a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának, 1944. okt. 18.)

13 Yad Vashem Archives (Jeruzsálem) P31/44. (Komoly Ottó naplója).

14 A Wilhelmstrasse i. m. (11. jz.) 904.

15 BFL VI-2-d A M. Kir. Államrendőrség budapesti rendőrsége főparancsnokságának iratai. Főparancsnoki napiparancsok. Forgács József rendőrfőparancsnok 5481/27/Rfp-1944. sz. rendelete.

16 Felfüggesztették a zsidók költöztetése tárgyában kiadott rendelkezés foganatosítását. Összetartás 1944. okt. 21. 3.

16–40 éves életkorukig honvédelmi munkaszolgálatra vezényelte.¹⁷ Veesebmayer október 26-án már azt jelentette, hogy a nyilasok 25 000 férfit és 10 000 nőt távolítottak el a fővárosból (őket Budapest környékén erődítési munkákon dolgoztatták).¹⁸ Ám a németek azt szerették volna elérni, hogy ne csak a fővárosból, az országból is deportálják a zsidókat.

A nyilasok október 17-ei, úgynevezett „Országépítés első tervében” még az szerepelt, hogy: „a zsidók Magyarországon maradnak, munkaszolgálatot teljesítenek a Nemzet számára”. A végül nyilvánosságra került tervben viszont már az állt, hogy: „a zsidók munkaszolgálatot teljesítenek a Nemzet számára. [...] a háború befejezése után a zsidóságot Magyarországról eltávolítják, és pedig nemzetközi megállapodás által kijelölt helyre; a zsidóság soha többé nem térhet vissza a magyar élettérbe.”¹⁹ Október 17. és 22. között ezek szerint Szálasi sikert értett arról meggyőzni, hogy a (magyar) nemzet számára a zsidók úgy is teljesíthetnek munkaszolgálatot, ha nem az ország területén végzik a kényszermunkát. Ez a megfogalmazás azt is tükrözi, hogy Szálasi tárgyalni sem volt hajlandó arról, hogy Magyarországot még a világháború idején zsidótlanítsák.

Ribbentrop külügyminiszter október 20-án utasította Veesebmayer: minden olyan zsidóellenes intézkedést támogasson, amely a magyarokat ellenségeik szemében kompromittálhatja.²⁰ A holokauszt egyik rejtélye, hogy Hitler miért (és 1941-ben pontosan mikor) adott parancsot az európai zsidók legyilkolására. Az egyik lehetséges válasz az, hogy tudta: cinkosaivá, bűnsegédjeivé teszi mindazokat, akik a holokauszt „elkövetői”. Ribbentrop ezt 1944 őszén már tudta, és Szálasi szövetségesi hűségét igyekezett azzal is biztosítani, hogy radikális zsidópolitikára próbálta rávenni. Nem valószínű, hogy ezt Szálasi akkor megértette, de első reagálása – ellentétben Sztójay Döme lelkes egyetértésével – a vonakodás volt. Sztójay buzgón szervezte a magyarországi zsidók deportálását, ugyanabbe Szálasi csak jó két hétig tartó tárgyalások után egyezett bele.

A zsidókérdés „rendezését” Szálasi először nem Vajna Gábor belügyminiszterre, hanem Budinszky László igazságügy-miniszterre bízta. Hogy mennyire nem volt a nyilasoknak előre kidolgozott, részletes tervük vagy akár csak elgondolásuk a zsidókérdés „megoldásával” kapcsolatban, jól mutatja, hogy a zsidókérdés „intézését” alig néhány nappal a hatalomátvétel után már Vajna Gábor ragadta magához. Hatásköri súrlódásokról ezt bizonyító dokumentumok hiányában nem beszélhetünk. A németek a zsidókérdésben „természetes” tárgyalópartnerüknek a belügyminisztert tekintették. Adolf Eichmann is vele tárgyalt arról, hogy 50 000 munkaképes zsidó férfit munkaszolgálatra gyalogmenetben útba indítsanak a Birodalomba. Mint Veesebmayer jelentette: „Szálasi korábban

17 „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. Szerk. Karsai Elek. MIOK, Bp., 1962. 643–644.

18 A Wilhelmstrasse i. m. (11. jz.) 907.

19 Az ország újjáépítésének terve. Összetartás 1944. okt. 22. 3.

20 The Destruction of Hungarian Jewry. A Documentary Account. Ed. R. L. Braham. Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews, New York, 1963. Doc. N. 230.

elfoglalt elvi álláspontja ellenére – mely szerint további magyar zsidóknak a Birodalomba való szállítását nem engedélyezi – a belügyminiszter megkísérli 50 000 bevetésre alkalmas zsidó férfi ideiglenes átengedését elérni. Ezekre a Birodalom területén a Jäger-programhoz²¹ és a másutt felhasználandó orosz hadifoglyok leváltásához sürgősen szükség lenne. Az elszállítás gyalogmenetben, német különítményesek kíséretében történék, melynek során a Birodalom határának átlépésekor a délkeleti sáncnál egy rövidebb bevetés van tervbe véve.”²²

Ezek szerint már az október 15-ei nyilas puccs előtt tárgyaltak a németek Szálasival arról, hogy hatalomra kerülése (juttatása) után mit terveznek a magyar zsidók fővárosban rekedt maradékával. Szálasinak tehát volt „korábban elfoglalt elvi álláspontja”, ugyanaz, amiről már 1944 májusában–júniusában a szűkebb (nyilas) nyilvánosság előtt is beszélt: a zsidókat nem adja ki (át) a németeknek, a magyar(országi) zsidóknak a magyar nemzet számára kell munkaszolgálatot végezniük. A németek szövetségese ebben a kérdésben a radikális „zsidófaló” Vajna Gábor belügyminiszter volt, aki csak annyit tudott ígérni, hogy megkísérli elérni Szálasinál, hogy a zsidókat „ideiglenesen” engedje át nekik. Eichmann-nak az volt a szándéka, hogy további 50 000 zsidót kér, hogy „végcélját, a magyar térség kiürítését elérje” – jelentette Veessenmayer.²³

Vajna már október 18-án mint a zsidóügyekben illetékes miniszter nyilatkozott és fenyegetőzött a Magyar Rádióban. Olyasmiket „ígért”, amiket később kénytelen volt visszavonni, például a semleges országok diplomatái által adott különféle „mentesítések” (az úgynevezett védlevelek és védőútlevellek, *Schutzbriefe*, *Schutzpasse*) megszüntetését. Ugyanakkor figyelmeztette a szabadrablás lehetőségétől és a vérszagtól megvadult nyilasokat: „Senki önkényes vagy önhatalmú bírója a zsidóságnak ne legyen, mert e kérdés megoldása az államhatalom feladata.”²⁴ A nyilas rendszer „zsidópolitikáját” nem Vajna Gábor vagy a hozzá hasonló radikális antiszemita alakították. A magyarországi zsidók szerencséjére Szálasinál – aki nagyon vágyott arra, hogy rendszerét a világháborúban semleges országok is legitim rendszernek ismerjék el – és külügyminisztere, Kemény Gábor igen érzékenyen reagált a semleges országok sajtójában megjelent bírálatokra. Amikor Vajna nyilatkozata megjelent, „a svéd sajtó egyúttal óriási támadást indított a Hungarista Magyarország és annak vezére és kormánya ellen”. Kemény, nyilvánvalóan Szálasinál hathatós támogatásával, „a belügyi kormányzatnál mindenképpen igyekezett odahatni, hogy Magyarország nemzetközi helyzetének biztosítása érdekében a zsidókérdés

21 Jägerstab-program. Légivadász-programnak nevezték azt a nagyszabású tervet, melynek keretében 1944 novemberéig összesen hat földalatti hadiipari üzemet akartak létrehozni. Az egyik üzemet a Cseh–Morva Protektorátus területén tervezték megépíteni, ehhez kívánták fölhasználni a magyar zsidó kényszermunkásokat.

22 A Wilhelmstrasse i. m. (11. jz.) 904.

23 The Destruction of the Hungarian Jewry i. m. (20. jz.) Doc. N. 227.

24 Vajna Gábor belügyminiszter: Feltétlenül biztosítjuk a rendet és a zsidókérdést könyörtelenül megoldjuk. Új Magyarországi 1944. okt. 19. 5.

megoldásánál bizonyos szempontokat figyelembe vegyen, ami részben meg is történt.”²⁵

Szálasi és külügyminisztere igen hamar a semleges diplomaták tudomására hozta, hogy csak akkor tolerálják zsidóvédő tevékenységüket, ha cserébe hivatalos diplomáciai elismerésben részesítik a nyilas rezsimet. Svédország *de jure* nem volt hajlandó elismerni a nyilas rezsimet, de Carl Ivan Danielsson követ azt hangoztatta, hogy az a tény, hogy ő nem utazott el, az *de facto* elismerést jelent. Mind a svéd védettek (körülbelül 4500 fő), mind a svájci követség védelme alatt állók (körülbelül 8800 fő) elutazása feltételül a nyilas kormány a rendszer diplomáciai elismerését szabta. Kemény Gábor megmondta Maximilian Jäger svájci követnek: „november 15-ig a diplomáciai viszony tisztáztassék, különben a magyar kormánynak nem áll módjában diplomáciai viszony híján e zsidók kiszállítása”.²⁶ A budapesti zsidók védelmét veszélyeztette, hogy november második hetében, illetve december első napjaiban nemcsak Jäger, hanem Carlos Branquinho portugál és Angel Sanz Briz spanyol követ is hazautazott Budapestről. Elutazási szándékát Branquinho már október végén közölte Kemény Gáborral, aki figyelmeztette: „ez nem megfelelő diplomáciai viszony, és hogy ez bizonyos nehézségeket fog okozni a zsidókérdésben történt megállapodás terén”. Kemény, amikor Sanz Briz azt a kérést terjesztette elő, hogy legalább a 200-300, bizonyíthatóan antibolsvista zsidó védettjük menlevelét ismerjék el, „a kedvezmény megadását kilátásba helyezte, közölte azonban, hogy konkrétan választ csak az elismertetés után fog tudni adni és kérte ennek november 15-ig való tisztázását”.²⁷

Szálasi csalódására végül is a semleges államok közül csak a Vatikán, Spanyolország és (az egyébként mindenféle zsidómentéstől kategorikusan elzárkózó) Törökország²⁸ ismerte el *de jure* a rendszerét.²⁹ Az egyik nyilas minisztertancson fel is merült, hogy nem kapták meg a menlevelek elismerésének „árát”, vagyis a nyilas rezsim diplomáciai elismerését. Kemény személyesen üzent Carl Ivan Danielsson svéd követnek, aki egyik bizalmasát küldte el hozzá.³⁰ Vele megállapodtak, hogy a svéd követ személyesen megy el a nyilas külügyminiszterhez, és megígéri, hogy kedvezőbb jelentéseket fog Stockholmba küldeni, mérséklük a svéd sajtó Magyarországgal szembeni hangnemét, és azt is ígérte, hogy sürgetni fogja a nyilas rendszer hivatalos diplomáciai elismerését.³¹

25 MOL K 814 16.718. 87. (Kemény Gábor jelentése a diplomáciai viszonyok alakulásáról 1944. október 16-tól november 11-ig).

26 Uo. 99.

27 Uo. 108.

28 A budapesti török követség külön újságközleményben hívta fel a figyelmet arra, hogy hamisított török védlevelek kerültek forgalomba. A budapesti török követség figyelmeztetése. Új Magyarország 1944. nov. 11. 4.

29 MOL K 707 1944-1-22.054. (Csöpey Dénes külügyminisztériumi osztályvezető válasza Mecsér András berlini követnek a Szálasi-rendszert elismert államokról, 1944. nov. 24.)

30 Nem kizárt, hogy Raoul Wallenberggről van itt szó.

31 BFL XXV-1-a 293/1946. 1659–1660. (Kemény Gábor vallomása a népbíróság előtt, 1946. febr. 15.)

Amíg Szálasi viszonylag türelmesen várta, hogy rezsimjét a semleges államok elismerjék, a zsidókérdésben keményen ellenállt a németeknek. Valószínű, hogy nem akarta az értékes zsidó munkaerőt csak úgy kiszolgáltatni nekik. Otto Winkelmann-nak, a magyarországi német SS és rendőri erők parancsnokának Veesenmayer útján többször előterjesztett kérésére Szálasi október 24-én még mindig nem akarta engedélyezni az 50 000 magyar zsidó munkaszolgálatos átadását a németeknek. Veesenmayer ezért csak 25 000 főt mert (őket is csak „ideiglenesen” és „kölcsonképpen”) kérni Szálasitól. Szálasi ebbe még mindig nem egyezett bele, bár, mint Veesenmayer jelentette, „a kéréssel azonnal egyetértett, csupán utalt arra, hogy sáncásáshoz és egyéb elsőrendű fontosságú feladatok elvégzéséhez Magyarországnak is szüksége van a zsidók zömére”, ezért további tárgyalásokat javasolt Winkelmann-nal.³² Minden bizonnyal még aznap újabb Szálasi–Veesenmayer tárgyalásra kerülhetett sor, mert a német követ már azt jelentette: „Ma elértem Szálasinál, hogy 25 000 munkaképes magyar zsidó férfit, egyelőre egy fél évre, átengednek a Birodalomban teljesítendő munkaszolgálatra.”³³ Szálasi még ekkor is csak a munkaképes zsidó férfiak egy részének átengedésébe volt hajlandó beleegyezni, ráadásul még feltételeket is igyekezett szabni: ideiglenesen, fél évre adja csak át a munkaszolgálatos zsidókat.

A nemzetközi szakirodalomban makacsul tartja magát az a mítosz, mely szerint a budapesti semleges követségek diplomatái a különféle védlevelek és védőútlevelék kiadásával megtévesztették, becsapták a nemzetközi jogban járattalan nyilasokat.³⁴ A valóságban a nyilas illetékeseket ilyen könnyen nem lehetett (volna) megtéveszteni. Különösen azért nem, mert Veesenmayer már október 20-án hosszabb jegyzékben, részletesen tájékoztatta Kemény Gábort a hivatalos német álláspontról a külföldi védettséget élvező zsidókkal kapcsolatban. Ebben többek között leszögezte, hogy mint a nemzetközi joggal ellenkezőt, a megszálló hatóságok az 1944. március 19. után magyar állampolgárságú zsidóknak adott külföldi állampolgárságot „figyelmen kívül hagyták”. A svájci „védettekkel” kapcsolatban leszögezte, hogy 7000 fő elutazhat Svájcba, de szó sem lehet 7000 családról. Ehhez hozzáfűzte: további kiutazó kontingensről lehet tárgyalni, de csak is Budapest zsidótlanítása után.³⁵

Szálasi viszonylag ritkán avatkozott bele személyesen a zsidópolitika alakításába. Inkább szimbolikus értelme volt az amúgy végrehajthatatlan rendeletének is, amellyel a zsidók vagyonát államosította. Kivételt csak a rabbik és más egyházi személyek istentisztelet közben viselt ruházatával, az imakönyvekkel, vallási ereklyékkel, a családi arcképekkel, valamint a sírokkal tett. A zsidó házastársak továbbra is megtarthatták jegygyűrűiket, kétheti élelmiszert és tüze-

32 The Destruction of Hungarian Jewry i. m. (20. jz.) Doc. N. 233.

33 Uo. Doc. N. 232.

34 *Mordecai Paldiel: Saving the Jews. Amazing Stories of Men and Women Who Defied the „Final Solution”.* Schreiber Publishing, Rockville (Maryland), 2000. különösen 22., 24., 217., valamint újabban *Alex Kershaw: The Envoy. The Epic Rescue of the Last Jews of Europe in the Desperate Closing Months of World War II.* Da Capo Press, Cambridge (Massachusetts), 2010.

35 The Destruction of Hungarian Jewry i. m. (20. jz.) Doc. N. 234.

lőt, családonként 300 és családtagonként még fejenként 100–100 pengőt.³⁶ Szálasi hosszú rendelete nem mulasztotta el megemlíteni a konyhabútorokat, a személyes szükségletre szolgáló edényeket, ágyneműt – ezeket is megtarthaták a zsidók.³⁷

November első napjaiban indították útnak az első munkaszolgálatos századokat Budapesten keresztül a nyugati határ felé. A főváros rendőri erőinek főparancsnoka november 2-án délután jelentős rendőri erőket, többek között 172 gyalogrendőrt, 36 lovas rendőrt, tucatnyi altisztet és tisztet rendelt ki „a munkaszolgálatos zsidóknak a fővároson át való kíséretére”.³⁸ Naponta több ezer embert hajtottak nyugat felé Budapestről a hírhedt halálmenetekben. Veessenmayer november 13-án úgy értesült, hogy addig a napig 27 000 „munkaképesnek minősített” zsidót „indítottak útnak” Budapestről és még kereken 40 000 fő útnak indítása várható. Raoul Wallenberg és Per Anger, a budapesti svéd követség munkatársai november 23-án és 24-én autóval végigjárták a Budapest–Hegyeshalom utat, és az ott tapasztaltakról jelentést küldtek a magyar Külügyminisztériumnak, amelyben többek között leírták: „A gyalogmenet az Újlaki Téglagyártól a határig kb. 240 km. Az utat hozzávetőlegesen 8 nap alatt teszik meg. Ez alatt az idő alatt a zsidók sehol sem kapnak fűtött szállást. A legtöbb helyen, ahol mostanáig éjszakáztak, kielégítő ellátási lehetőség sem volt. [...] A hiányos ellátás és a hallatlan szenvedés, amelynek ezek az emberek ki vannak téve, azt eredményezi, hogy sokan közülük gyomorpanaszok következtében meghalnak. [...] A menetelők között nagy számban vannak 60–70 év közötti személyek, súlyos betegek, gyermekbénulásosak stb. 10–14 év közötti gyerekek, egy törpe, egy árja nő, személyek cipő nélkül, személyek, akiknek felszerelését az Újlaki Téglagyárban a nyilasok elvették, személyek, akiknek igazolványait vagy külföldi úti-okmányait az Újlaki Téglagyárban, vagy másutt megsemmisítették. [...] Sok menetelő azt állítja, hogy egész idő alatt sem rendszeresen enni, sem aludni vagy mosakodni nem tudott. [...] Az emberek annyira megviseltek, majdnem állati állapotba juttatták őket. Urak és hölgyek az országúton végzik el szükségletüket, anélkül, hogy félreállnának, vagy a körülötük állókkal törődnének. Amikor a Bizottság saját úti élméből néhány élelmszert akart szétosztani, a tömeg majdnem megrohmozta őket; az emberek egymást ütlegelték, hogy egy kis szendvics-csomaghoz jussanak.”³⁹

Nem csak élelmiszerosztással lehetett zűrzavart kelteni a halálmenetekben. A budapesti svájci követség munkatársai az egyik halálmenetet felbomlasztották a svájci védőútlevelek osztogatásával. Mint november 8-án jelentették Ribbentropnak: „Egy, a svájci követség tagjaiból álló delegáció kocsival a me-

36 1941-ben 100 pengő hivatalosan 19,77 dollárt ért. A háborús infláció következtében a dollár árfolyama jelentősen nőtt, 100 pengő így 1944-ben alig ért három dollárt, természetesen a fekete-piacon.

37 Budapesti Közlöny 1944. nov. 3. N. 251, 2–4. (Az 1944. évi 3.840. M. E. sz. rendelet a zsidók vagyona tárgyában.)

38 BFL VI-d-2 1944-IV. 4920/54/rfp.

39 MOL K 63 Külügyminisztérium, A politikai osztály általános iratai 1944-43-13. 129.

netoszlop után hajtatott és igen nagyszámú svájci védőútlevelet osztott ki. A menetoszlopot kísérő honvédek elismerték a védőútleveleket és az ezekkel felszerelt zsidókat elengedték a menetoszlopból. 24 órán belül állítólag a menetoszlop nagy része – mint svájci védőútlevél tulajdonos – eltűnt.”⁴⁰ Ribbentrop Szálasinál tiltakozott ez ellen a szerinte „Svájc semlegességével össze nem egyeztethető szabotázs határán” lévő akció ellen.⁴¹

Az ausztriai Alsó-Duna-vidéki (Niederdonau Gau) zsidó munkaszolgálat vezetője, Rudolf Höss és emberei csak a munkaképes zsidókat voltak hajlandók átvinni. Höss még azt is fontolgatta, hogy a munkaképtelen zsidókat visszairányítja Budapestre, és ettől, mint Veesenmayer november 21-én jelentette, „csak politikai okokból állt el”.⁴² Ebben az esetben azonban Veesenmayer értesülései pontatlanok voltak. A Zsidó Tanács körülbelül november 24–26-án ugyanis arról tájékoztatta Solymosy János rendőrtörzsfőfelügyelőt, a zsidók összeköltöztetését szervező miniszteri biztost, hogy a gyalogmenetben szinte minden élelem, ivóvíz nélkül deportált gyerekek, 40 évesnél idősebb nők és az 50 évesnél idősebb férfiak nagy része már útközben elpusztul. „Az átvevő német hatóságok a határon utasítják vissza a munkaképteleneket, ha ugyan közben el nem pusztultak. Az ily címen visszazállítottak igen nagy százaléka elpusztul az elszenvedett nélkülözések folytán, vagy a visszaúton, vagy röviddel a fővárosba érkezését követőleg.”⁴³ Ez egyértelműen arra mutat, hogy rendszeres gyakorlat volt a németek részéről a gyalogmenetben érkező deportáltak szelektálása és a munkaképtelenek visszairányítása Budapestre. Szálasinál bizonyára értesült a német hatóságok közötti ellentétéről. Eichmann még mindig gyilkolni és deportálni akart akkor, amikor az utolsó, még működő haláltáborban, Auschwitz-Birkenauban Himmler október végén leállította a gázkamrák működését. Eichmann a maradék Magyarország zsidómentessé tételére törekedett, a lehető legtöbb zsidót akarta még azelőtt eltávolítani a magyar fővárosból, hogy a Vörös Hadsereg egységei azt körbezárják, de zsidótlanítási politikáját már Himmler sem támogatta.

Veesenmayer november 21-ei, a német Külügyminisztériumnak küldött jelentéséből kiderül, hogy Szálasinál ezen a napon leállította a zsidók gyalogmenetekben történő deportálását.⁴⁴ A semleges államok hivatalos elismerésére mohón vágyakozó Szálasinál talán gesztust akart tenni a semlegesek felé, és nem azért állította le a deportálásokat, mert félt volna, hogy a zsidók üldözéséért a háború után esetleg felelősségre vonhatják. Szálasinál, aki képzett katonatiszt, vezérkari őrnagy volt, miután politikusi pályára lépett, egyre inkább elhatalmasodott az a skizofrén, autista paranoia, melynek következtében képessé vált minden olyan információt nem létezőnek tekinteni, ami nem illett világgépébe. Csak ezzel ma-

40 The Destruction of Hungarian Jewry i. m. (20. jz.) Doc. N. 389.

41 Uo. Doc. N. 390.

42 Uo. Doc. N. 242.

43 Magyar Zsidó Levéltár (= MZSL) XXIV-A. Gyűjtemények, A MOL-tól visszakapott dokumentum gyűjteménye Ser. XXXIII-5-c Magyar Izraeliták Országos Irodája (MIOI), gettó iratok.

44 The Destruction of Hungarian Jewry i. m. (20. jz.) Doc. N. 242.

gyarázható, hogy benne egészen 1945 késő tavaszáig fel sem merült, hogy a németek és szövetségeseik esetleg vereséget szenvedhetnek a világháborúban.

Szálasi a szó szoros értelmében halálosan komolyan vette önmagát és „nemzetvezetői” szerepét. Meg akarta mutatni német patrónusainak és a semleges országok képviselőinek is, hogy képes önálló kül- és belpolitikai döntéseket hozni. Amikor november 21-én a deportálásokat leállította és megszerveztette előbb a nemzetközi, majd a nagy gettót, ezzel is bizonyította, talán önmaga előtt is, hogy a zsidópolitikájában is következetesen ragaszkodik akkor már hosszú évek óta vallott alapelveéhez: ő majd megteremti az aszemita, vagyis zsidómentes Magyarországot, de csak a háború után. Ribbentrop, amint értesült a halálmenetek leállításáról, azonnal táviratozott Budapestre, utasította Veesenmayert, hogy adja a nemzetvezető tudtára: a német kormány követeli Szálasitól, hogy „a technikai nehézségek ellenére erélyesen hajtsa végre a budapesti zsidók kitelepítését”.⁴⁵ Szálasi gúnyosan csak annyit üzent vissza a német külügyminiszternek, hogy „kívánságait a lehetséges legnagyobb mértékben figyelembe fogja venni”.⁴⁶ Szálasi tudta, hogy a németeknek ekkor már elsősorban munkabíró zsidókra van szükségük, ezért viszonylag könnyen szállhatott szembe Eichmann-nal és Ribbentroppal, akik még ekkor is makacsul Magyarország teljes zsidótlanítására törekedtek.

A nemzetközi gettó és a cionista ellenállók

A magyar hatóságok november első hetének végén, amikor Szálasi és Kemény még azt remélte, hogy a semleges országok hivatalosan is elismerik a nyilas rezsimet, hozzáláttak megszervezni a „nemzetközi”, más néven „védett” gettót a Duna bal partján, a Margitszigettel szemközt, a Pozsonyi út és a Szent István park környékén. Első lépésben november 5. és 10. között Budáról, a néhány még megmaradt sárga csillagos házból Pestre költöztették a zsidókat. A Zsidó Tanács „Lakáshivatalát” Ferenczy László csendőr alezredes jó előre figyelmeztette, hogy a Budáról kitelepítetteket a Károly körút–Dohány utca–Nagyatádi Szabó utca és Király utca által határolt területre, tehát a későbbi gettó területére telepítsék be. Jó egy hónappal azelőtt, hogy Vajna Gábor rendelete megjelent volna, a belügyi hatóságok már pontosan tudták, hol fogják megszervezni az úgynevezett „nagy” gettót. November 10. és 15. között Ferenczy parancsára a rendőrség a nyilas pártszolgálatosokkal szorosán együttműködve kiürítette a Rudolf rakpart–Pozsonyi út–Szent István park és a Sziget utca Duna-parttól a Pozsonyi útig terjedő részén lévő házakat, lakóikat a környező épületekben helyezték el. A kiürített épületekbe tervezték betelepíteni a nemzetközi „védettséget” szerzett/kapott zsidókat. Már november 11-én a nemzetközi gettó környéki házakból is elkezdtek a 18–40 év közötti nőket és a 18–50 év közötti férfiakat előbb az

45 A Wilhelmstrasse i. m. (11. jz.) 912.

46 The Destruction of Hungarian Jewry i. m. (20. jz.) Doc. N. 244.

óbudai téglagyárba telepíteni, majd onnan gyalogmenetekben hajtották őket a nyugati határ felé.⁴⁷

November 7-én reggel a Központi Zsidó Tanács vezetőit értesítették, hogy a különféle védőútlevelek tulajdonosainak november 8–11. között be kell költözniük a Szent István park környékén számukra kijelölt házakba.⁴⁸ Tarpataky Zoltán rendőr-főfelügyelőt, az V. (ma XIII.) kerületi rendőrkapitányság rendőri erőinek parancsnokát 30 altiszt és 370 rendőr élén november 8-án reggel 8-ra kirendelték a Szent István parkba.⁴⁹ Az igen jelentős rendőri erő mozgósításának fő oka az volt, hogy meg kellett szervezni a „védettnek” nyilvánított házak átvizsgálását, a védlevelesek be- és a védlevelél nélküliek vagy hamis(ított) védlevelekkel rendelkezők kiköltöztetését.

A semleges követségek tiltakozásainak hatására a „védettek” beköltözési határidejét többször módosították. 1944. november 12-én Solymosy János miniszteri biztos három csoportba sorolta a budapesti zsidókat. Mindazokat a külföldi menlevéllel rendelkezőket, akik nem voltak hajlandók a Szent István park környéki házakba beköltözni, valamint a (munkaképtelen) öregeket a „Dohány utca, Akácfa utca, Dob utca és Károly király út” által határolt területen lévő zsidó házakba parancsolta elhelyezni. Vagyis csaknem teljesen pontosan meghatározta a hivatalosan csak december 2-án, Vajna Gábor belügyminiszter rendeletével létrehozott nagy gettó területét. Ez arra mutat, hogy már ekkor, tehát november második hetében a magyar illetékesek tudták, hogy a menet- és munkaképtelen zsidókat nem fogják deportálni, hanem külön gettóban fogják őket „koncentrálni”. Hogy milyen nagy munkát jelenthetett a „nemzetközi” gettó megszervezése, az érvényes védlevelekkel, védőútlevelekkel rendelkezők be-, a hamis papírokkal vagy azok nélkül a házakban tartózkodók kiköltöztetése, arról fogalmat alkothatunk abból is, hogy Tarpataky Zoltán rendőr-főfelügyelőt még november 22-én is 575 rendőr és 25 altiszt mellett négy rendőrfelügyelő élén rendelték ki a Szent István parkba.⁵⁰ Solymosy intézkedésére a hamis védlevelek tulajdonosai közül a munka- és menetképes 16–50 év közötti férfiakat munkaszolgálatra vették igénybe, a nőket, gyermekeket és a nem menet- és munkaképeseket pedig a Zsidó Tanács székházához, a VII. kerület, Síp utca 12. számú házhoz kísérték „a létesítendő gettóba való szállításuk céljából”.⁵¹ A hírhedt V. kerületi nyilas vezértől, dr. Győri Józseftől még a rendőrtisztek is rettegetek: „ha

47 MOL K 150 Belügyminisztérium, Általános iratok, XXI. kf. Lakásügyi osztály. Bizalmas iratok 1944–1945. 3. (Domonkos Miksa géppel írott, saját kezű aláírásával ellátott feljegyzése a Zsidó Tanács lakáshivataláról, kb. 1945. jan. vége.)

48 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (= ÁBTL) V-79.348. Ferenczy László iratai. (Raoul Wallenberg levele a Központi Zsidó Tanácshoz, 1944. nov. 7.) Ugyanezen a napon Carl Lutz, a budapesti svájci követség alkonzulja azonos tartalmú igazoló levelet írt a Zsidó Tanácsnak, másnap a portugál követség is ugyanilyen tartalmú levelet intézett a Zsidó Tanácshoz.

49 BFL VI-2-d 1944-IV. 4920/62/rfp.

50 Uo. 4920/98/rfp.

51 MOL K 150 XXI. Lakásügyi osztály. Gettó iratok 1944–1945. (Solymosy János miniszteri biztos átírtára Vajna Gábor belügyminiszternek, 1944. nov. 22.)

nem nézett oda, enyhébben ítélték meg a védleveleket, míg ha Győri figyelte őket, mindent rossznak találtak” – vallotta Győri népbírói tárgyalásán az egyik túlélő. Győri, aki a Szent István parkban a nyilasok védlevél-ellenőrző különítményét vezette, azt állította, hogy megkapta a (svájci) követségtől két valódi és két hamis pecsét mintáját, és ezek segítségével állapították meg az útlevelek hamisságát. „Itt jegyzem meg, hogy nem lett volna semmi baj, hogy ha a kormány és a követségek között lévő megállapodás[t], amely szerint 15 000 ember részesülhet védelemben [betartják], de a zsidók 40–45 000-en jöttek be a védett házakba, nagyobb részt hamis útlevelekkel” – fűzte hozzá Győri.⁵²

A hajdani budapesti cionista ellenállók az utóbbi években egyre hangosabban próbálják elhithetni, hogy az általuk hamisított, főleg svájci védleveleknek köszönhető, hogy Budapesten a zsidók többsége túlélte a holokausztot.⁵³ Egy-egy védlevél egy-egy igazoltatáskor megmenthette felmutatója életét. Ám 100 000 hamis védlevél nem jelentett 100 000 megmentett zsidót. Szabó Borbála 1944. november 8-án jegyezte föl naplójába egy nyilas razzjáról, amelyből ő csodával határos módon megmenekült: „de a többieket, szegényeket mind kivétel nélkül elvitték. Nem számított se svájci, se svéd védettség [...]”⁵⁴ A hatalmas méretű okmányhamisítás törvényszerűen vezetett a védlevelek értékének „inflálódásához”. Egy idő után igazoltatáskor a nyilas banditák vagy elfogadták a nekik átadott papírt, vagy a legvalódibb portugál, spanyol, vatikáni védőútlevelel tulajdonosát is habozás nélkül a Dunába lötték.⁵⁵ A magyar Külügyminisztérium 1944-es iratanyagában tucatjával találunk olyan beadványokat, jegyzékeket, amelyekben a semleges diplomaták felháborodott vagy elkeseredett hangnemben tájékoztatják az illetékeseket arról, hogy érvényes útlevelel vagy védlevéllel, sőt kormányzói, külügyi, belügyi mentesítéssel rendelkező védenceiket letartóztatták, elhurcolták, megkínózták, kirabolták, meggyilkolták vagy deportálták. Ha a „legvalódibb”, érvényes személyi okmányokkal és/vagy külföldi védettséget (is) bizonyító iratokkal rendelkező zsidókkal így bántak a nyilas hatóságok vagy a nyilas karszalagos fegyveres banditák, akkor belátható, hogy a sorozatban hamisított svájci védleveleknek november–decemberben már nem nagy értékük volt.

Carlos Branquinho portugál ügyvivő már október 23-án azzal fenyegetőzött, ha portugál állampolgárokat munkaszolgálatra vonultatnak be, ez „megzavarhatja” a portugál–magyar diplomáciai viszonyt.⁵⁶ Október 30-ig a portugál követség „Védelmi osztálya” kilenc jegyzékben sorolta föl, hogy portugál útlevelel vagy védlevéllel rendelkező védencai közül kiket, mikor, hova hurcoltak el, hány

52 BFL XXV-1-a 3433/1945. Győri József és neje pere.

53 *David Gur: Brothers for Resistance and Rescue. The Underground Zionist Youth Movement in Hungary during World War II.* Jerusalem–Tel Aviv, 2009.

54 *Szabó Borbála: Budapesti napló (1944. november–1945. január).* S. a. r. Elek Judit. Magvető, Bp., 1983., idézett rész: 27.

55 Móse Pil (Alpan, Elefánt Márton) volt budapesti cionista ellenálló szíves szóbeli közlése e sorok írójának. Tel Aviv, 1997. március 28.

56 MOL K 72 Külügyminisztérium, Utazás- és útlevelügyi osztály 1944-578.

esetben nem ismerték el egyébként valódi okmányaik érvényességét.⁵⁷ A spanyol követség november 8-án jegyzékben tájékoztatta a Külügyminisztériumot: a „Magyar Királyi Kormány garanciái ellenére több spanyol útlevéllal vagy ezen Nagykövetség által kiállított spanyol „Schutzbrief”-fel [sic!] rendelkező személyt letartóztattak. Azok a magyar közegek, illetve hatóságok, melyek a fent említett letartóztatásokat végrehajtották, a Nagykövetség iránti minden tiszteletet nélkülöző módon, több esetben az érintettek szeme láttára tépték össze az említett dokumentumokat, védettségük egyedüli dokumentumait és alapját.”⁵⁸ A svájci követség november 13-ai jegyzékében szintén őszinte sajnálkozással volt kénytelen tiltakozni, mert a „kivándorlásra kijelölt zsidók jelentős részét, akiknek a neve a kollektív útlevélen már szerepel, a nyilasok elvitték, útlevél-igazolásukat összetépték, és ezek tulajdonosait különböző helyeken a szabadban gyűjtötték össze. A rákövetkező hosszú menetelés során – miként ez követségünk képviselői által megállapítást nyert – betegség és kimerültség következtében a kijelölteknek tekintélyes száma kiesik.”⁵⁹ Amikor a svéd követség több jegyzékben is hosszasan sorolta, hogy hány védettjüket hurcolták el, verték és kínozták meg és/vagy gyilkolták meg, a Külügyminisztérium november 14-ei válaszejegyzéke azt állította, hogy csak „sajnálatos egyedi túlkapasokról van szó, amelyek a civil lakosságot ért terrorcselekmények és a bolsevista hordák által hazájukban elkövetett pusztítások miatt a magyar nemzetben megerősödött zsidóellenességgel magyarázhatók”.⁶⁰

A budapesti német követség november 20-án kérte az I. hadtest területén külön táborban összegyűjtött, külföldi védlevéllel rendelkező zsidó munkaszolgálatosok okmányainak ellenőrzését. 15 516 személyről volt szó, közülük 12 290 svájci, 1908 svéd és 1269 fő vatikáni védőútlevéllal rendelkezett. A Külügyminisztérium ekkor úgy tájékoztatta a Honvédelmi Minisztériumot, hogy a magyar kormány csupán a svájci és a svéd menleveleket ismeri el hatályosaknak.⁶¹ Ez nem volt igaz, viszont az ellenőrzés eredménye az lett, hogy ezrével deportálták (vonaton) november végén Németországba azokat, akik hamis(ított) védlevéllel próbálták magukat igazolni. Deportáltak valódi védleveles munkaszolgálatosokat is. A portugál követséghez kivezényelt 52 munkaszolgálatost november 27-én az Albrecht laktanyából vitték a Józsefvárosi pályaudvarra.⁶² A svájci követség november 30-án külön jegyzékben tiltakozott, mert kilenc jugoszláv állampolgárt, akiknek szabályos útlevelük volt, sőt négyüknek még svájci védőútlevele is, elhurcoltak és a Józsefvárosi pályaudvarról november 28-án deportáltak.⁶³

57 MOL K 63 Külügyminisztérium, Politikai osztály, Általános iratok 1944-43-12.931.

58 Uo. 1944-43-13.005.

59 Uo. 1944-43-13.039.

60 Uo. 1944-43-13.032.

61 Uo. 1944-43-13.084.

62 Uo. 1944-43-13.147.

63 MOL K 707 2-1944-13.169.

Szinte lehetetlen megállapítani, pontosan hány házat helyeztek az egyes semleges követségek védelmük alá. A rendelkezésünkre álló két hivatalos kimutatás a védett házak számának dinamikus emelkedését mutatja. Míg az első, november 14-én készült jegyzék csak 11 svájci, 1-1 spanyol, vatikáni és svéd házat tartalmaz, a november végi már 4 vatikáni, 11 svéd és 36 svájci házat. „Új” védett házak is felkerültek erre a listára: a portugál követség egyet, a Nemzetközi Vöröskereszt kettőt, a kormányzói és belügyi védettek két házat kaptak a nemzetközi gettóban.⁶⁴ Bizonyos, hogy ennél több házat helyeztek még november folyamán védelmük alá a semleges államok budapesti követségei. Az V. kerület, Visegrádi utca 15. szám alatti lakók 1944. november 28-án a Hollán utca 31. szám alatti svájci védett ház lakói voltak, ezen a napon hajtották ki őket ebből a házból, és terelték át őket a Szent István parkba.⁶⁵ A svájci követség legalább 77, a svéd követség pedig minimum 36 épületet helyezett védelme alá a nemzetközi gettóban.⁶⁶

A két hivatalos listán nem szerepelnek a nemzetközi gettó területén kívül fekvő, szintén a különböző semleges követségek védelme alatt álló házak, például a Vadász utca 29. szám alatti „Üvegház”, a cionista ellenállók egyik központja, vagy a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (VKNB) védelme alatt álló többtucatnyi épület. Vajna Gábor a Nemzeti Szövetség 1945. február 6-ai ülésén azt mondta a Vadász utca 29.-ről, hogy ebben a házban laktak azok a cionista ellenállók, akik összesen 15 merényletet követtek el a Kelenföldi és a Ferencvárosi pályaudvar közötti vasúti pályán és az összekötő vasúti hídon, valamint a Metropol Szállóban és a Városi Színházban. Vajna arról is beszámolt, hogy ezeket a zsidókat a nemzetközi jog megsértésével szedette össze a svájci követségről, összesen körülbelül 1500 zsidót.⁶⁷ Vajna vagy téves információk alapján tájékoztatta a nyilas képviselőket, vagy szándékosan hazudott. Először is az Üvegházban menedéket talált körülbelül 3000 emberből nem tartóztattak le 1500-at. Másrészt tudjuk, hogy a cionista ellenállók tudatosan nem vállalkoztak fegyveres akciókra, nem robbantottak síneket, középületek vagy német katonák, nyilasok ellen sem követtek el merényleteket. Ilyen akciók csak a nyilasok kezére játszottak volna, ürügyet szolgáltatott volna a védtelen zsidó tömegek elleni tömeges megtorló akciókra. A cionista ellenállók tudatosan döntöttek úgy, hogy meg sem próbálnak olyasféle lázadást kirobbantani, mint amilyen 1943-ban a varsói gettóban kitört. Nem lettek volna nem zsidó támogatóik, a magyarországi kommunista és szociáldemokrata párt, különösen az előbbi, igen gyenge és az illegális akciókra felkészületlen volt. A zsidó férfiak zöme munkaszolgálatos volt,

64 MZSL XXIV-A. Ser. XXXIII-5-c.

65 BFL XXV-1-a 3433/1945.

66 A Karsai Elek és e sorok írója által a *Vádirat a náciizmus ellen* c. dokumentumsorozat tervezett IV. kötetéhez összegyűjtött mintegy 500 darab 1944–1945-ös dokumentumban, valamint a különböző visszaemlékezésekben szereplő házsámok alapján készült becslés. Karsai Elek irathagyatéka. A szerző tulajdonában.

67 BFL XXV-1-a 293/1946. 7340.

„asszonyokkal, öregekkel, kisgyerekekkel nem lehet forradalmat csinálni” – mondta Móse Pil.⁶⁸

A Szent István park környéki házakban iszonyatos állapotok uralkodtak. A nyilasok jó okkal úgy vélték, hogy ide, a nemzetközi gettóba húzódtak a tehetősebb, külföldi összeköttetésekkel is rendelkező zsidók. Napirenden voltak a „razziák”, melyek során egész háztömböket vagy nagyobb házak egy-egy emeletét „vizsgálták át” a nyilas karszalagos banditák, kirabolva a „védettek”, és/vagy a közeli Duna-partra hajtották és a jeges vízbe lötték őket. Friedrich Born november végén a Pozsonyi út 54. szám alatti svájci védett házba látogatott. Becslése szerint itt ekkor 1800 ember volt, a lépcsőházban alig lehetett közlekedni, mert még a lépcsőkön is emberek ültek. Volt, hogy a ház lakói öt napig nem jutottak élelemhez, mert a nyilasok a VKNB vagy a követség által odaszállított élelmiszert elrabolták. Gyakran előfordult, hogy a házba bejutott szállítmányokat az első három emeleten lakók elvették, a felső három emeletre már nem jutott élelmiszer. Sok volt a beteg, főleg az idegbeteg, aminek részben a zsúfoltság is oka lehetett: a szobákban, sőt a fürdőszobákban is a szó szoros értelmében szinte mozdulni sem lehetett.⁶⁹

Miután Budapest körül bezárult a szovjet ostromgyűrű (1944. december 24.), a főváros lakói nemcsak a bombatámadásoktól, a tűzérési tűztől, az egyre fokozódó élelmiszerhiánytól, hanem a nyilasok garázdálkodásaitól is egyre többen szenvedtek. A nyilasok, mint már említettük, főleg a nemzetközi gettó házaiba törtek be, és miután Tarpataky Zoltán és rendőrei nem tudták ezeket a csak nevükben „védett” házakat hatékony védelemben részesíteni, megindult a menekülés. Voltak, akik keresztény barátaiknál, ismerőseiknél próbáltak elrejtőzni, mások biztonságosabbnak vélték a nagy gettót. A Zsidó Tanácshoz 1945. január 6-án beérkezett jelentés szerint: „A gettó eseményei közül kiemelendő a nagy tömegeknek a védett házakból való további ideözönlése. A mai nap folyamán állítólag mintegy 2400 személy beérkezését jelentik a nyomozó közegeink. Ezeknek elhelyezése egyre nagyobb gondot okoz az illetékeseknek, és féltő, hogy az egyes házak túlszűfoltóságának lesz okozója. Ez annál is inkább aggasztó, mert másrészt a bombakárok révén nagyszámú lakások válnak lakhatatlanná.”⁷⁰

A nagy gettó megszervezése és a Zsidó Tanács

Szálasi november 17-én külön rendeletben hat fő kategóriára osztotta a magyarországi zsidókat: 1. A külföldi védőútlevelel rendelkező zsidók. 2. A német kormánynak kölcsönadott zsidók. (Szálasi még egy külön állandó bizottságot is akart küldeni Németországba, ennek feladata lett volna a munkaszolgálatot tel-

68 Tépd le a sárga csillagot. Interjúk az 1944-es budapesti zsidó ellenállásról. Szerk. Benedek István Gábor–Vámos György. Pallas Lap- és Könyvkiadó, Bp., 1990. 59.

69 International Committee of the Red Cross Archives (Genf) B-G-059/8. (Friedrich Born jelentése a VKNB genfi központjának, 1944. nov. 26.)

70 MZSL XXIV-A. Ser. XXXIII-5-c.

jesítő zsidók nyilvántartása. Szálasi rendelete szerint ebben a bizottságban helyet kapott volna a VKNB képviselője, sőt még az „érdekelt külképviseltek” delegáltjai is.) A 3. csoportba sorolták a „visszamaradó”, tehát nem munkaképes zsidókat. Őket négy alcsoportra (3/a–b–c–d) osztotta Szálasi. Ide kerültek többek között az öregek, a betegek, a gyerekek, a „nem gyaloglóképesek” (például a terhes asszonyok) és a keresztény vallású zsidók. A 4. csoportba kerültek a magyar hatóságoktól különféle címenek, első világháborús érdemekért, sebesülésért kitüntetettek, a Horthy kormányzó által mentesítettek közül azok, akiknek mentesítési igazolványát Vajna átvizsgálta és elismerte (több mint 3500 fő mentesítését ismerték el a nyilas hatóságok). Az 5. csoportba kerültek a zsidó származású papok és apácák, a 6. csoportba pedig azok a külföldi állampolgárságú zsidók, akiket a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóságnál november 17-én délután 2 óráig nyilvántartásba vettek (tehát a „szabályos”, még a németek által is legálisan külföldi állampolgárnak elismert zsidók). Nekik azt az egyébként nehezen teljesíthető feltételt szabta Szálasi, hogy december 1-jéig el kell hagyniuk az ország területét.⁷¹ Az első olyan hivatalos értekezletet, amelynek egyetlen és fő napirendi pontja a budapesti zsidóknak a főváros VII. kerülete néhány utcájába való átköltöztetése volt, és amelyre meghívták a Központi Zsidó Tanács képviselőjét, november 18-án délután 5-re hívta össze Solymosy János.⁷²

A nyilas uralom alatti Zsidó Tanács egészen speciális körülmények között alakult újjá és végezte munkáját. Azt a szakirodalom már megnyugtatóan tisztázta, hogy az első Központi Zsidó Tanácsot Eichmann emberei alig pár nappal a megszállás után, 1944. március 22. körül alakították meg.⁷³ Élére a neológ (reform) Pesti Izraelita Hitközség (PIH) elnökét, Stern Samut nevezték ki, aki régi munkatársaival, szintén a PIH hagyományos, tekintélyes vezetőivel, valamint az ortodox irányzat, sőt a cionisták bevonásával egyfajta „koalíciós” Zsidó Tanácsot szervezett. Ilyen módon ez az első, sőt még a magyar hatóságok által nem sokkal később kinevezett második Zsidó Tanács is egyszerre tekinthető „vezérségnek” és „vezetőségnek”.⁷⁴ Vezérségnek abban az értelemben, hogy a német és magyar hatóságok nevezték ki tagjait, viszont zömmel olyan férfiakat választva, akiket az előző években a különféle zsidó testületek, szervezetek demokratikusan választottak meg, azaz elismert, tekintélyes és legitim vezetők voltak már 1944. március 19. előtt is. Endre László belügyi államtitkár csak egyetlen embert, a cionista Berend Béla szigetvári főrabbit „szervezte be” a tanácsba, akiben

71 MOL K 63 1944-43-13.182.

72 MZSL XXIV-A. Ser. XXXIII-5-c.

73 Erről részletesen ld.: *Molnár Judit*: A Magyar Zsidók Központi Tanácsának megalakulása, működése (1944. március 20–július 7.) In: *Úő*: Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből. Szegedi Zsidó Hitközség, Szeged, 2000. (Szegedi Zsidó Hitközség Évkönyvei 1.) 131–155.

74 A Zsidó Tanácsok problematikájának historiográfiai feldolgozását ld.: *Dan Michman*: The Emergence of Jewish Ghettos During the Holocaust. Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

a régi vezetők – mint a nyilas uralom alatt kiderült – igazságtalanul nem bíztak, őt a döntések előkészítésébe nem vonták be.

A nyilas uralom első napjaiban a hagyományos vezetők egy része – élükön Stern Samuval – háttérbe vonult. Erre minden okuk meg is volt, úgy tudták/hitték, hogy Ferenczy László csendőr alezredes és/vagy a németek az életükre törnek. A nyilas hatóságok hivatalosan nem szóltak bele abba, hogy kik lesznek a háttérbe vonult tanácsstagok (Stern Samu, Wilhelm Károly, Pető Ernő) utódai. Úgy tűnik, hogy azok, akikre Szálasi a zsidók ügyeinek intézését bízta (Kemény Gábor és Vajna Gábor), ezt a kérdést ráhagyták Ferenczy Lászlóra és Solymosy Jánosra. Az első hetekben a hatóságoknak nem volt szükségük arra, hogy a Zsidó Tanács felújítsa működését. A nemzetközi gettót a közreműködésük nélkül szervezték meg, csak akkor gondoltak a tanácsra, amikor a nagy gettót kezdték el szervezni. Ekkor, úgy tűnik, szó nélkül tudomásul vették, hogy Stern Samu helyére Stöckler Lajos lépett, aki mellett az első két Központi Zsidó Tanács tagjai közül csak Berend Béla maradt. Solymosy november 18-án csak azt kötötte ki, hogy az információi szerint akkor éppen nyolctagú tanácsot 12 tagúra kell bővíteni úgy, hogy a nyolc zsidó mellé négy keresztény vallású zsidó származásút kell bevenni.⁷⁵ Stöckler a nagy gettó napi legfontosabb ügyeit (élelmezés, népkonyhák, kórházak, szabad közlekedést, kijárást biztosító igazolványok szerzése stb.) egy szűkebb, általában öt-hat tagból álló informális csoport tagjaival beszélte meg, értekezleteikről tömör, kézzel írott jegyzőkönyvet vezettek. A Zsidó Tanács „naplója”, vagyis napi feljegyzései szerint a hatóságokkal általában Gráber Pál, a Tanács Lakáshivatalának vezetője, dr. Földes István ügyvéd, Domonkos Miksa, a gettórendőrség parancsnoka, a tanács ügyvezetője tárgyalt. Solymosy leggyakrabban Stöckleren keresztül adta ki utasításait, és ugyancsak Stöckler volt az, aki a tanács kéréseit, panaszait előterjesztette.

Amikor a Zsidó Tanács vezetői november 18-án értesültek arról, hogy a fővárosi zsidók többségét a VII. kerület néhány utcájába akarják összezsúfolni, pontosan úgy reagáltak, mint a gettók megszervezésekor, 1939–1940-ben a lengyelországi zsidó vezetők: a hatóságokhoz intézett beadványukban azt hangsúlyozták, hogy a tervezett gettó számára biztosított terület túl szűk, a zsidók össze- és a gettó számára kijelölt területen lakó több ezer keresztény kiköltöztetésére adott kéthetes határidő pedig túl rövid. Mint első, még november 18-án kelt, kétségbeesett hangú kérvényükben hangsúlyozták: Budapesten a deportáltak és munkaszolgálatra történt behívások után „visszamaradtak tehát a 16 éven aluli gyermekek, az öregek és betegek és ezeket kívánja a f. hó 18-án közölt rendelkezés alapján a hatóság gettóban elhelyezni. Azt a visszamaradt réteget, amely leginkább szorul támogatásra, mert hiszen köztudomású, hogy ellátatlan gyermekekről, öregekről és betegekről van szó, akiket a M[agyar]. ZS[idók]. SZ[övetségének]. I[deiglenes]. I[ntéző]. B[izottsága]. a mai körülmények mellett ellátni képtelen. Képtelen továbbá azért is, mert ma még meglevő csonka szervezete egy ilyen feladattal megbirkózni nem tud, és az erkölcsi felelősséget sem

75 MZSL XXIV-A. Ser. XXXIII-5-c.

vállalhatja, ismerve körülményeit és eszközeinek hiányát.” Felhívták az illetékesek figyelmét arra is, hogy a nyilas hatalomátvétel előtt még egy körülbelül 1800 fős apparátus intézte a Zsidó Tanács irányítása alatt a budapesti zsidóság ügyeit. Bár ezt nem írták le, tudjuk, hogy a nyilas puccs után nemcsak a Zsidó Tanács vezetőinek zöme vonult (fél)illegálisba, hanem a tanács apparátusának tagjai is szétszéledtek, megpróbálták elbújni. Ezért hangoztatták, hogy még a nagy gettó megszervezése előtt meg kellene szervezni egy legalább 500 fős apparátust.⁷⁶ November 22-én a Belügyminisztérium már egy 800 fős Zsidó Tanács-szervezet felállítását engedélyezte.⁷⁷

A nagy gettó számára kijelölt területen eredetileg 7000 ember élt, ide terveztek először 40 000 embert beköltöztetni. A Zsidó Tanács megpróbálta a terület határait kitágítani, de ez nem sikerült.⁷⁸ A nagy gettóban – Szirt Miklós, a gettórendszet egyik vezetőjének megfogalmazása szerint – „az élet nyomott és unalmas volt”. Az itt összezsúfoltak éheztek, egyre nehezebben tudtak tisztálkodni, sokszor elromlottak a vízcsapok, dolgozni nem tudtak: „65 ezer ember várt, és leste a napot, hogy mi következik, az éjszakától a reggelt várta, és reggeltől, hogy megéri-e az estét”.⁷⁹ A gettót három méter magas deszkakerítéssel vették körül, melyen eredetileg négy, később már csak két kijárat volt. A nagy gettó területéről december 10-ig kellett a keresztény lakóknak kiköltözniük. A „hatósági felszólítás ellenére” a teljesen berendezett zsidó lakásokba beköltöző keresztények közül sokan saját lakásaikat kiürítették, nemcsak a bútorokat, hanem minden fűtőanyagot is magukkal vittek. Ennek következtében „a zsidó lakókat a kemény télben fűtetlen, pusztá falak és csupasz padlók várták” – írta Domonkos Miksa.⁸⁰

November 23-án Solymosy még ragaszkodott ahhoz, hogy a gettó számára kijelölt területen található 4725 szobába (amikor úgyszólván minden helyiséget szobának „minősítettek”) helyezzenek be 63 000 embert. Ez szobánként átlagosan 13,3 embert jelentett volna. Solymosy első hivatalos gettó-rendeleteit (142/1–6. Zs. ü. 1944. sz.) november 26. és 30. között adta ki. Ezekben pontosan kijelölte a nagy gettó határait, és azt is megszabta, hogy a zsidók mit vihetnek magukkal a gettóba: a rajtuk lévő ruhán kívül két rend fehérneműt, egy rend ágyneműt, teljes élelmiszerkészletüket, készpénzüket és ékszereiket (korlátozás nélkül, de például arany és ezüst étkészletet, műtárgyakat, szőnyegeket nem, ezeket eredeti lakóhelyükön egy kijelölt földszinti lakásban kellett elhelyezni). A meneképtelen, beteg vagy nyomorék zsidók beszállításáról a Zsidó Tanácsnak kellett (volna) gondoskodni. A zsidók által elhagyott lakásokat először a gettó

76 Uo.

77 Uo.

78 BFL XXV-1-a 293/1946. 457/c. (Domonkos Miksa tanúvallomása a Budapesti Népügyészségen, 1945. dec. 24.)

79 Szirt Miklós visszaemlékezése. Géppel írott másolat valószínűleg magnófelvétel alapján, a kézirat első oldalán 2300/81-es szám látható. Karsai Elek irathagyatéka. A szerző tulajdonában.

80 MZSL XXIV-A. Ser. XXXIII-5-c.

területéről kiköltözni kényszerülő nem zsidóknak kellett megmutatni, és csak ha ők nem találták ezeket megfelelőnek, akkor lehetett a lakásokat bezárni és lepecsételni. A gettóból kiköltöző keresztények részére Solymosy 6000 lakást követtelt a Zsidó Tanácstól november 24-én. Tájékoztatták, hogy ennyi zsidó lakás már most is üres és rendelkezésre áll, és a tanács hajlandó 24 órán belül teljes listát készíteni ezekről. Solymosyt ez sem rendítette meg, és közölte, hogy a gettóba költözést legkésőbb 26-án meg kell kezdeni.⁸¹ Több forrás is arra mutat, hogy a zsidók többé-kevésbé szervezett átköltöztetése, illetve „spontán” beköltözése a Dohány–Nagyatádi Szabó István–Király–Rumbach Sebestyén utcák és a Madách Imre tér–Károly király körút által határolt területre már november 23-a környékén megkezdődött. Solymosy azt „remélte”, hogy november 27-én és 28-án körülbelül 20 000 embert tud a gettóba „betelepíteni”, és azt ígérte a Zsidó Tanács vezetőinek, hogy utána néhány napig ezt a tevékenységét „szüneteltetni” fogja.⁸²

A nagy gettóba végül 69 000 embert zsúfoltak be, egy-egy „normális méretű szobába 20–25 ember is be lett szorítva” – vallotta Domonkos Miksa.⁸³ Egy december 28-án készült felmérés szerint a nagy gettóban 4513 lakásban, 7726 szobában 44 416 fő „lakott”.⁸⁴ Ezek szerint egy-egy szobára „hivatalosan” 5,74 ember jutott. December 15-ig körülbelül 60 000 zsidó került a nagy gettóba. Számuk a VKNB gyermekotthonainak felszámolása után, valamint a nemzetközi gettóból kitelepítettekkel mintegy 20 000 fővel nőtt.⁸⁵ Utóbbi intézkedésnek ismerjük az okát. Szálasi valamikor december második hetében értette meg, hogy a semleges országok diplomatái csak hitegették, végül – mint már említettük – hivatalos diplomáciai elismerésben csak a Vatikán, Spanyolország, valamint Törökország részécsitette rezsimjét.⁸⁶ Szálasi, miután a semleges államok többsége *de jure* nem ismerte el a rendszerét, parancsot adott a VKNB védelme alatt álló gyermekotthonok kiürítésére, és az ott lévőket a nagy gettóba telepítette. Solymosy János december 14-én jelezte, nem nyújthat biztosítékot azzal kapcsolatban, hogy nem folytatódik a nemzetközi gettó házainak kiürítése és lakóiknak a nagy gettóba telepítése, mert – miként a Zsidó Tanács naplójában olvasható – „nem tudja, mikor kap utasítást a védett területen levők betelepítésére, mert a semleges államok nem ismerték el a kormányt. Figyelmébe ajánlottuk, hogy a mi munkánk nem lehet függővé téve a semleges államok magatartásától és még kevésbé a Nemzetközi Vöröskereszt intézményeinek behelyezése hozható azzal összefüggésbe.”⁸⁷

81 Uo.

82 MOL K 150 XXI. Lakásügyi osztály. Gettó iratok 1944–1945.

83 BFL XXV-1-a 293/1946. 457/d. (Domonkos Miksa tanúvallomása a Budapesti Népegészségen, 1945. dec. 24.)

84 MOL K 150 XXI. Lakásügyi osztály. Gettó iratok 1944–1945.

85 Uo. (Domonkos Miksa géppel írott, dátum nélküli, saját kezű aláírásával ellátott feljegyzése).

86 MOL K 707 1944-2-13.128. *De facto* elismerésnek vették a nyilas Külügyminisztériumban, hogy Svájc, Svédország és Portugália diplomatáinak többsége nem utazott el a nyilas puccs után Budapestről.

87 MZSL XXIV-A. Ser. XXXIII-5-c (A Zsidó Tanács naplója, 1944. dec. 14.)

A Zsidó Tanácsnak elvileg teljesen igaza volt: nem ők tehetek arról, hogy a semleges államok többsége nem részesítette hivatalos elismerésben a Szálasi-rendszert. Az elvileg és gyakorlatilag még a semleges államoktól is független karitatív szervezet, a VKNB gyermekotthonainak felszámolásától még Szálasi sem remélhette, hogy ezzel jobb belátásra bírhatja a semleges államokat. Talán arról is szó lehet, hogy belátta: a VKNB és budapesti képviselője, Friedrich Born tulajdonképpen semmit nem tud neki és rendszerének nyújtani. Szálasi 1944. november 27-én fogadta a VKNB budapesti képviselőjét, akit figyelmeztetett, hogy a zsidókérdésről november 17-től kezdve senkivel sem hajlandó tárgyalni. Born ezt tudomásul vette, és jelezte: „ő tulajdonképpen jelentést kíván csak tenni a Nemzetközi Vöröskereszt helyzetéről és feladatáról, amely semmi szín alatt nem kizárólagosan a zsidók érdekének védelmét jelenti, hanem az humanitár akciójának csupán egy része. Ebben különbözik a Magyarországon működő külföldi Vöröskeresztekétől, amelyek szinte kizárólag a zsidókérdésben specializálták magukat, ami természetes is, miután a semleges államok itteni külképviseletéhez tartoznak, és így akaratlanul is politikát visznek a Vöröskereszt ügyekbe.” A tárgyalás során világosan kiderült, mit várt, mit kért Szálasi Borntól: szervezze meg a magyarság védelmét az akkor már szovjet megszállás és román uralom alatt lévő Észak-Erdélyben.⁸⁸ Természetesen a VKNB, amelynek képviselőit a II. világháború idején a szovjet hadifogolytáborokba (vagy a náci haláltáborokba) nem engedték be, ilyesfajta kollektív „népvédelmet” nem volt képes biztosítani.

November 25-én a Zsidó Tanács vezetői még teljesen reménytelennek tartották, hogy a nagy gettó lakóit élelmezni tudják. Becslésük szerint a gettó lakóinak élelmezése napi 500 000–600 000 pengőbe kerülne. Mint megfogalmazták: „Tekintettel arra, hogy a munkaképes zsidók túlnyomó része elszállításra nyert és a gettóban legnagyobb részben magukkal tehetetlen betegek, aggok és gyermekek lesznek, akiknek semmiféle kereseti lehetőségük nincsen, ezek révén tehát semmiféle bevételi forrásra nem számíthatunk, az élelmezés ellátására szükséges anyagi fedezetről másképpen kell gondoskodni.”⁸⁹

A VKNB élelmiszerraktáraiból a nagy gettóba beszállított, a Zsidó Tanács raktáraiban rendelkezésre álló és a főváros élelmiszerkészletéből kiutalt élelmiszeraidagokkal együtt december 1-jén úgy tűnt, miként Stöckler Lajos a tanács naplójában megfogalmazta, hogy „az étkeztetés nagyjából elintéződött”. December 2-án tudták meg a Zsidó Tanács vezetői, hogy „egyelőre” a gettó lakói számára naponta fejenként 15 dkg kenyéret, 4 dkg lisztet, 1 dkg olajat és 0,3 liter főzelékhez szükséges hüvelyest kapnak a fővárostól. Solymosy kilátásba helyezte, hogy ha a főváros húst is kapna, akkor a zsidók is, mint a keresztények, heti 10 dkg fejadagot kapnak majd. A tanács igazi szövetségesre lelt Rosta János tanácsos, a főváros VIII. (közélelmezési) ügyosztálya vezetője személyében. Amikor Rosta december 2-án megtudta, hogy a gettóban csak tíz mázsa kenyér van

88 MOL K 71 Külügyminisztérium, Külföldön élő magyarok gondozását ellátó osztály II/6. Magyar Vöröskereszt iratai 1944-258.

89 MOL K 150 XXI. Lakásügyi osztály. Gettó iratok 1944-1945.

25 000 fő számára, azonnal kiutalt 40 mázsát és 40 mázsa hüvelyest. December 3-án közölték Solymosy Jánossal a Zsidó Tanács vezetői, hogy az előző napon megállapított fejadag 915 kalória tápértéket képvisel. Sajnálatos módon a fővárosi VIII. ügyosztály II. világháborús iratanyaga nem maradt fenn, így nem tudjuk pontosan, hogy mikor, mennyi élelmiszert szállítottak a nagy gettóba. Rosta tanácsos december 7-én négyheti élelmiszeradagot utalt ki, fejadagként napi 4 dkg lisztet, 1 dkg olajat, 3 dkg hüvelyest, továbbá heti 20 dkg burgonyát és 5 dkg húst számolva. Stöcklerék tudtára adták, hogy ők is tisztában vannak azzal: „ez a mennyiség lényegesen alatta van a létfenntartáshoz feltétlenül szükséges mennyiségnek”. Rosta ezt a tanács naplója szerint nem vitatta, és talán vigasztalásul közölte, hogy a kiutalt élelmiszer „anyagilag részét az állam vállalta”. A Zsidó Tanács rendelkezésére álló információk szerint december 20-án a „gettó ellátatlanjainak száma jóval több, mint ahány embernek naponta meleg ételt főzni” tudtak, így 56 000 ember közül naponta néhány ezernek még a „legjobb esetben sem” juthatott meleg étel. Külön problémát jelentett, hogy Bata nyilas körzetvezető és emberei több ízben megakadályozták, hogy a kiutalt élelmiszeradagok bejussanak a gettóba. Amikor Lócsey Ödön miniszteri biztos a Zsidó Tanács vezetőinek jelenlétében december 21-én ezért felelősségre vonta, Bata azzal védekezett, hogy szerinte „sok élelmiszer jön be” a gettóba. Felvilágosították, hogy a „legminimálisabban megállapított” fejadag alapján is napi négy tonna élelmiszert kell különböző módon beszállítani. Bata végül elárulta, hogy aznap az egyik szállítmányt azért állította meg, mert abban tojás és sajt volt, amit pedig a városban nem lehet kapni. Megint felvilágosították, hogy a VKNB a kormányzat engedélyével látja el a gettóban lévő intézményeit, a szóban forgó szállítmányt pedig a VKNB védelme alatt lévő kórházak betegeinek vitték. Január 8-án már azt jelentette a Zsidó Tanács Lócsey miniszteri biztosnak, hogy az élelmiszerkészletek olyan aggasztóan fogynak, hogy „közel van az időpont, amelyben még egy tányér leves sem jut már a gettóban lakó eddigi 65 000 főnyi lélekszámnak”.

Rajk Endre nyilas készletgazdálkodási kormánybiztos (az 1949-ben koncepció perben halálra ítélt és kivégzett kommunista belügy-, majd külügyminiszter, Rajk László testvére) Szálasi Ferenc „Nemzetvezető Testvér” részére készített emlékeztetőjében azt állította, hogy 1944. december 24-én, azon a napon, amikor Budapestet Vajna Gábor és Kovarcz Emil felszólítására elhagyta, a főváros lakosainak élelmezési helyzete igen súlyos volt. A hivatalos kenyérfejadagot már december 19-én napi 20 dkg-ról 15-re, a havi 280 dkg lisztfejadagot pedig 160 dkg-ra szállította le. „Ezen az alapon a rendelkezésre álló készletek december hó 24-én még 12 napra nyújtottak fedezetet” – jelentett Rajk. Hozzáfűzve, hogy a teljes, még rendelkezésre álló húskészletet 12 dkg-os fejadagok alapján szétosztották még karácsony előtt. Becslése szerint „Budapest lakosságának 80%-a lisztben, hüvelyes és különféle konzerv félékben mintegy 30 napos készlettel rendelkezett”. Azt Rajk nem részletezte, hogy a tartalék élelmiszerral nem rendelkezők 20%-ába beszámította-e a két gettó rabjait. Azt viszont külön kiemelte, hogy a Kereskedők Hivatásrendje „páratlan gyorsasággal” bonyolította le a gettó területén lévő keresztény üzletek és üzemek kitelepítését. Ugyancsak ez a

hivatásrend juttatott 65 000 darab, főleg meleg ruhaneműt tartalmazó szeretet-csomagot a Budapestet védő német és magyar katonáknak – a zsidó üzletek készleteiből.⁹⁰ A gettók rabjai közül sokkal többen haltak volna éhen, ha csak a főváros készleteiből élelmezték volna őket. A VKNB már október 31-én felhatalmazta budapesti képviselőjét, hogy a Vöröskereszt oltalma alatt állók között osszon szét 200 tonna száraztésztát és 100 tonna cukrot. Born jelentős pénzüsszeget, csaknem három millió pengőt is kapott a budapesti zsidók élelmezésére – elsősorban a JOINT-tól.⁹¹

A nyilas terror Budapesten

A nyilasokhoz tömegesen csatlakoztak különféle lumpenelemek és katonaszökevények is. Utóbbiakra hadbíróság várt volna, ha lebuknak, ezért inkább ők húztak nyilas karszalagot, ragadtak-szereztek fegyvert. Biztonságosabb volt védtelen embereket igazoltatni, zsidókat kirabolni, letartóztatni, Dunába lőni, mint a Vörös Hadsereg katonái ellen harcolni. Nem lehetetlen, hogy önmaguk és nyilas „bajtársaik” előtt is a zsidók utáni hajszában akarták bebizonyítani, hogy ők nem gyáva katonaszökevények, hanem igazi hazafiak.⁹² Szálasi hamar értesült arról, hogy pártja és mozgalma tagjai, valamint nyilaskeresztes karszalagot és fegyvert szerzett egyének öldökölnek, rabolnak, lopnak városszerte. Valamikor október utolsó napjaiban ezért legalább annyit megtett, hogy lement a Várból az Andrassy út 60.-ba és beszédet tartott a pártközpontban dolgozó „testvérek” előtt. Többek között kijelentette, hogy az életével fog fizetni az az ember, aki „túlkapaszkba esik”.⁹³ Nem adott parancsot az „önkéntesek” lefegyverzésére, mert tudatában volt, hogy ezt amúgy sem lehetne – vagy csak nagyon nehezen – végrehajtani, de legalább elmondta, hogy szerinte mi lenne a jó megoldás, vagyis hogy az önkényeskedőket, rablókat, fosztogatókat, gyilkosokat agyon kellene lőni. Ez persze nem volt egyéb, mint olyan fenyegetés, amely mögött nem állt tényleges szándék, elhatározás, és főleg nem állt mögötte szilárdan maga Szálasi sem. Kovarcz Emil saját népbírószági tárgyalásán azt állította, hogy amikor tudomására jutott, hogy nyilas pártszolgálatosok zsidókat gyilkolnak városszerte, figyelmeztette Gera Józsefet. A pártépítés vezetője pedig azt válaszolta, hogy ne törődjön ezzel, „mert Szálasi utasítása értelmében a pártszolgálatosok minden elkövetett cselekménye reá tartozik, és őnékülé eljárást indítani pártszolgálatos ellen nem lehet”.⁹⁴

90 MOL K 814 16.722. 801–822. (Rajk Endre 1945. jan. 10-én kelt, géppel írott jelentése, aláírás nélkül.)

91 SBAB E-2001-D.1968. (Dr. Schwarzenberg levele Friedrich Bornhoz, 1944. okt. 31.)

92 Juhász Lajos is azt bizonygatta, hogy „1944 decemberében katonaszökevény voltam, és hogy a felkoncolástól mentsem magam, beléptem a nyilaskeresztes pártba”. BFL XXV-1-a. B. 16624/1949. Juhász Lajos és társai.

93 ÁBTL V-80981 (Salzer Ferencné kihallgatása a PRO-n, 1946. márc. 18.)

94 BFL XXV-1-a 494/1946-156. (Kovarcz Emil vallomása népbírószági perében, 1946. ápr. 30.)

Amikor a semleges országok vezető diplomatái közös tiltakozó memorandumot intéztek a Külügyminisztériumhoz, Kemény Gábor éles hangú jegyzékben reagált. Szerinte a németországi koncentrációs táborokban kényszermunkát végző magyar zsidók „semmiféleképpen sincsenek nehezebb helyzetben, mint azon magyar dolgozók ezrei, akiket szintúgy koncentrációs táborokban helyeztek el a kiürítés vagy a légbombázások következtében”. Nehéz nem gúnyolódásnak, lekezelő kioktatásnak érezni jegyzékének következő sorait: „Nagyra értékelve a semleges hatalmak képviselőinek a zsidók iránt mutatott humanitását és könyörületét, a magyar kormány mélységesen meg lenne hatva attól, ha azt látná, hogy ez a rendkívüli együttérzés, amelyet a képviselő urak tanúsítanak, az ellenség által elfoglalt területeken élő üldözött magyarok milliói vagy a nyílt városok békés lakosságát sújtó légbombázások számos áldozata iránt is megnyilvánulna.”⁹⁵ Kemény rendszeresen Gera József pártépítés-vezetőnek küldte meg – a belügyi illetékesek mellett – a különféle nyilas atrocitásokról szóló diplomáciai jegyzékek másolatát vagy az azok alapján készített jelentéseinek másodpéldányait. Elvileg Gerának kellett volna megfékeznie a nyilas pártszolgálátosokat, de ehhez nem sok eszköze volt, és valószínűleg nem is volt e feladatra igazán alkalmas. Régi párttagtársa, Vajna Gábor is „gyengekezűnek” tartotta Gerát.⁹⁶

Nehéz a nyilas terror áldozatainak számát felbecsülni. A túlélők emlékeztében a Duna-parti kivégzések máig élnek, de hogy ezek során pontosan hány embert öltek meg a nyilasok, nem tudjuk. Fehérváry Aladár mérnök december 28-tól január végéig raboskodott az egyik nyilas házban. Itt találkozott egy süketnéma pártszolgálattal, aki reggelenként mindig dicsekedve „mesélte”, hogy az éjszaka folyamán hány embert végeztek ki. Fehérváry emlékezete szerint a több mint egy hónap során ez a süketnéma tömeggyilkos összesen 30 ember kivégzését mutatta az ujján nekik.⁹⁷ Miután a Zsidó Tanács vezetői nap mint nap részletes jelentésekben számoltak be Solymosynak, majd december közepétől utódjának, Lócsey Ödön rendőr-főfelügyelőnek a gettó területén elkövetett rablásokról, gyilkosságokról, a hatóságok december 16-án elrendelték, hogy a gettó területére csak különleges, kék színű igazolvánnyal lehet belépni. Vegyes, nyilasokból és rendőrökből álló őrséget rendeltek ki a gettóhoz.⁹⁸ Ezzel azonban csak átmenetileg sikerült csökkenteni a rablások, gyilkosságok számát. 1945. január 8-án jelentette a Zsidó Tanács Lócseynek, hogy „illetéktelen személyek, sokszor karszalagot viselő fegyveresek” rendszeresen behatolnak a gettóba a kapukon keresztül vagy a tűzérési tűz és a bombatámadások miatt megrongált gettópalánk résein. A nyilasok, német katonák, SS-ek és magyar katonák több házban és az utcákon is rabolnak, gyilkolnak, ezért kérték, hogy Lócsey foganatosítson olyan karhatalmi intézkedéseket, amelyek révén garantálni lehet a közbiztonságot. A Zsidó Tanács iratai között fennmaradt egy géppel írott, aláírás nélküli

95 MOL K 63 1944-43-13.119.

96 BFL XXV-1-a 293/1946. 7322. (Vajna Gábor tanúvallomása, 1945. dec. 19.)

97 Uo. 2086/1946. Ráckevei Milán pere.

98 MOL K 150 XXI. Lakásügyi osztály. Gettó iratok 1944–1945.

feljegyzés, amely a „Számadatok” címet viseli és 1945. február 12-én kelt. Eszerint a (nagy) budapesti gettóban körülbelül 68 000 „lélek”, a védett házakban 11 915, a követségi épületekben 5000, a VKNB-gyermekotthonokban 1500 és „hamis papírokkal élve” körülbelül 30 000 ember élte túl a fővárosban a nyilasok rémuralmát. Vidéken még körülbelül 20 000 munkaszolgálatos szabadult fel.⁹⁹ Bizonyos, hogy a jelentés összeállítója csak a „hivatalosan” a nemzetközi gettóban tartózkodókat, vagyis a különféle követségek élelmezési listáin szereplőket vette számításba, mintegy „elfelejtkezve” arról, hogy ezekben a nemzetközi védelem alatt álló házakban sok ezren illegálisan találtak menedéket.

Domonkos körülbelül 100 000-re becsülte a túlélők számát, és kiemelte, hogy „néhány becsületes, józanul gondolkodó ember segítségével rendőri karhatalmat tudunk becsempészni a [nagy] gettó területére, hogy az utolsó napokban esetleg előforduló tömeges emberpusztítást megakadályozzuk [...]. A gettó területén úgyszólván kezdettől kezdve, naponként fordultak elő a nyilas pártszolgálatosok részéről atrocitások, sokszor kedvtelésből lőttek agyon az utcán öreget és fiataalt, védtelenül kiszolgáltatott embereket. Hozzávetőleges számítás szerint a gettó tartama alatt részben éhhalál, részben erőszakos halál, részben betegség következtében kb. 6–8000 ember pusztulhatott el.”¹⁰⁰ Karsai Elek becslése szerint a nagy gettóban körülbelül 70 000, a nemzetközi gettóban mintegy 30 000 ember élte meg Pest felszabadulását. Rajtuk kívül keresztényeknél vagy keresztények elhagyott lakásaiban mintegy 30 000–35 000 ember bújt el. Utóbbi adat is bizonyítja, hogy ekkor már több ember volt hajlandó zsidó honfitársainak segíteni. Nem véletlen, hogy az eddig a Yad Vashem által kitüntetett mintegy 800 magyar Righteous Gentiles (Világ Igaza) döntő többsége azért kapta az elismerést, mert a nyilas uralom alatt Budapesten kockáztatta életét zsidó embertársaiért.¹⁰¹ A fővárosból gyalogmenetekben deportált mintegy 50 000 ember közül is körülbelül 20 000–25 000 túlélte a II. világháborút. Mindezek alapján nem tűnik elfogadhatónak a szakirodalomban széles körben elterjedt számadat és állítás, mely szerint a mintegy 200 000 fős fővárosi zsidóság 50%-át, 100 000 embert öltek meg, pusztítottak el a nyilasok és cinkosaik.

A nagy gettóban 1945 januárjában már az üzlethelyiségekben halmozták fel a hullákat, egészen a plafonig. Embereket fogadtak fel, a Vörös Hadseregtől kaptak rengeteg italt, mert a hullarakodást nem lehetett józanul csinálni. Kétkerekű hordárkocsikra nyolc-tíz hullát raktak, majd a kiégett, üres Corvin-áruházhoz vitték százszámra, talán ezerszámra is őket. Éjjelenként pedig három-négy tehervagonba rakták a hullákat és villamossal vitték a „rakományt” eleinte a Ke-

⁹⁹ MZSL XXIV-A. Ser. XXXIII-5-c.

¹⁰⁰ BFL XXV-1-a 293/1946. 457/d.

¹⁰¹ A Világ Igazai Magyarországon a második világháború alatt. Szerk. Frojimovics Kinga–Molnár Judit. Balassi–Yad Vashem, Bp.–Jeruzsálem, 2009. A hivatalos adatok szerint 2010 végéig a Yad Vashem 23 788 embert tüntetett ki Világ Igaza-címmel 45 országból. Magyarországon végzett embermentő tevékenységért 764 embert tüntettek ki. <http://www1.yadvashem.org/yv/en/righteous/statistics.asp> (a letöltés időpontja: 2011. nov. 23.).

repesi úti, majd a Rákosi temetőbe.¹⁰² A Hősök Temploma udvarán 3200 embert temettek el, a Kazinczy utcai fürdőben körülbelül ötezer hullát halmoztak fel.¹⁰³

Szörványos esetekről tudunk, amikor nyilasok garázdálkodásait magyar rendőrök, katonák, sőt német katonák fékeztek meg. Fehérváry Aladár mérnököt december 28-án tartóztatták le a nyilasok. Aznap éjszaka nagyobb csoportban, párosával egymáshoz kötözve vitték őt is a nyilasok a Duna-partra kivégezni. Előttük két nőt már belelöttek a folyóba, amikor a lövések zajára megjelent egy német katona, és megtiltotta, hogy őket is kivégezzék. A nyilasok engedelmeskedtek, visszavitték foglyaikat a nyilas házba, ahol – talán bosszúból – rettentően összeverték őket.¹⁰⁴

A Duna-parti tömeggyilkosságok egy másik túlélője, Gáti György a svéd követség Jókai utca 1. számú házában lakott és dolgozott mint a követség tisztviselője. November 25-én a Gyopár utcai svéd követségi épületben volt dolga, és amikor hazafelé tartott, nyilasok elfogták. Négy napon keresztül vallatták, kínozták a Városmajor utca 37. szám alatti nyilas házban, majd többedmagával Pestre vitték. A Duna-parton úgy gyilkolták meg az embereket, hogy két nyilas lökött a vízbe egy-egy embert, akire másik hat nyilas adott sortüzet. Gáti úgy menekült meg, hogy egy nyilas ismerőse, amikor már őt is kiválasztották, visszalökte a sorba. Ennek a tömeggyilkosságnak egy rendőr vetett véget, akinek a nyilasok azt hazudták, hogy csak egy szökevény zsidó után lőttek, de a rendőr nem hitt nekik, mert legalább 400–500 lövést hallott. Gáti Györgyöt és édesapját újólá a Jókai utca 1. számú házból hurcolták el a nyilasok az 1945. január 8-ára virradó éjjel. Amikor két nappal később a Duna-part felé terelték őket, sikerült a menetből édesapjával együtt megszöknie. Miközben a Vörösmarty téren át a Hazai Bank Harmincad utcai épületében lévő svéd követségi műszaki osztály felé igyekeztek, német járőrbe ütköztek, ennek tagjai bekísérték őket a közeli SS-parancsnokságra. Miután a magyarokat és a nyilasokat „versenyt szidták”, az SS-parancsnok karosszéket hozatott Gáti édesapjának, meleg itallal kínálta, Gáti Györgyöt pedig két német közé fektették egy ágyra, hogy felmelegedjen. Reggel fegyveres német kíséretet kaptak, ők kísérték Gátiékát a svéd követségre.¹⁰⁵

Epilógus

Népbíróági tárgyalásának hatodik napján, 1946. február 11-én Szálasi elégedetten jegyezte föl börtönnaplójába, hogy amikor külügyminisztere, Kemény Gábor ismertette azokat a zsidómentő akciókat, amelyeket előzetesen vele jóváhagyott, a tárgyalóteremben néma csend lett: „Lassan rájönnek a zsidók, hogy tény-

102 Budapesti interjú Kossa Istvánnal, valószínűleg Karsai Elek készítette. A hangfelvételtől 27 oldalas, géppel írott másolat készült, ezen 2300/83-as szám szerepel. A gettóról és a hullák eltemetéséről a 21–23. oldalakon van szó. Karsai Elek irathagyatéka. A szerző tulajdonában.

103 Szirt Miklós visszaemlékezése. Karsai Elek irathagyatéka. A szerző tulajdonában.

104 BFL XXV-1-a 2086/1946.

105 MZSL Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság 3646. (Gáti György, 1946. márc. 22.)

leg nekem köszönhetik életüket azok, akik az elmúlt zsidótragédiából élve visszajöttek, vagy élve maradhattak.”¹⁰⁶ A Szálasi-per során először támadt „néma csend”, addig a zömmel holokauszt-túlélőkből álló nézőközönség sokszor gyűlölködő, hangos közbekiabálásokkal, gúnyos megjegyzésekkel kísérte a tárgyalást. A túlélők meglepetésükben némultak el. Talán ekkor értették meg, hogy a Szálasi-kormány zsidópolitikája nem csak a Duna-parti tömeggyilkosságokból, a rablásokból és a halálmenetek borzalmaiból állt. Szálasi zsidópolitikája alapjaiban volt más, mint a Sztójay-kormányé. Sztójay lelkesen állította Eichmann és zsidótlanító szakértői szolgálatába a magyar rendvédelmi és hivatali apparátust. A nyilas uralom alatt a fővárosi gettók megszervezése és a halálmenetek leállítás-a a németek akarata ellenére történt. Minden bizonnyal azért nem törekedett Szálasi a magyar főváros zsidótlanítására, mert azt remélte, hogy „cserébe” a semleges országok elismerik rezsimjét. Zsidópolitikájával is bizonyítani kívánta, hogy önálló, legitim államfő. De nem csak a fővárost ostromló Vörös Hadseregben bízhattak a magyarországi zsidók. Még maga az SS-Reichsführer, Heinrich Himmler is hajlott arra, hogy különbéke-próbálkozásai sikere érdekében kisebb-nagyobb zsidó csoportok életét megkímélje.¹⁰⁷ Szálasi bizonyára értesült a német hatóságok közötti ellentétekről is. Eichmann még mindig gyilkolni és deportálni akart akkor, amikor az utolsó, még működő haláltáborban, Auschwitz-Birkenauban Himmler már október végén leállította a gázkamrák működését. Eichmann Budapest zsidómentessé tételére törekedett, a lehető legtöbb zsidót akarta még azelőtt eltávolítani a magyar fővárosból, hogy a Vörös Hadsereg egységei azt körbezárják, de zsidótlanítási politikáját ekkor már Himmler sem támogatta. A december 4-i berlini német–magyar tárgyalásokon sem Hitler, sem Ribbentrop, sem Kaltenbrunner nem hozta szóba Szálasi zsidópolitikáját, főleg azt, hogy Szálasi november 21-én leállította a fővárosi zsidók gyalogmenetekben történő deportálását. Lehetséges, hogy a németek belátták: megkapták az összes munkaképes munkaszolgálatos és civil zsidót, a magyar fővárosban maradt több mint 130 000 zsidó öreggel, nővel és gyerekekkel pedig ráérnek a háború után „törődni”. A deportálásból hazatértek azonban nem Szálásinak köszönheték életüket, és a gettók rabjai is azért élhették túl az ostromot, mert a Vörös Hadsereg katonái 1945. január 18-án kiűzték Pestről a német és magyar katonákat.

106 BFL XXV-1-a 293/1946. 8868.

107 *Yehuda Bauer: Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933–1945.* Yale University Press, New Heaven (Connecticut), 1996.

LÁSZLÓ KARSAI
THE "JEWISH POLICY" OF THE SZÁLASI-REGIME

During the premiership of Döme Sztójay (March 22–August 29, 1944.), the number of Hungarian Jews deported was 437,000 and approximately 320–380,000 of them murdered, while during the Arrow Cross regime had roughly 50,000 persons deported, and approximately 30–40,000 murdered or perished. At his people's court trial, Ferenc Szálasi was accused, among others, of wanting to destroy the remnants of the Hungarian Jewish population, and that is why he had organized the so-called "international" and the large ghettos in Budapest. In these two ghettos, in a way unparalleled in Nazi Europe, some 100,000 Jews survived the Holocaust.

Today nearly everybody knows Ferenc Szálasi's name in Hungary, but even history majors hardly know who Döme Sztójay was. In the present study we attempt to outline the history of the Jewish policy of the Szálasi regime based on new sources hardly known in the literature on the subject, including the daily minutes of the Budapest Central Jewish Council, orders of the chief police commissioner of Budapest, documents of the Arrow Cross Foreign Ministry, papers from the estate of Elek Karsai, and so on. Our aim has not been some kind of "rehabilitation" in any way of either Szálasi and/or his mass murderous regime, all we wish to demonstrate is the political and ideological reasons behind the fact that ten times fewer Jews were murdered or annihilated during the Szálasi-regime than during the Horthy–Sztójay-regime.

The Jewish policy of Szálasi was more opportunistic than that of the Sztójay-government: the ghettos were established and the death marches stopped against the wishes of the Germans. In all probability Szálasi did not wish to completely de-jewify Budapest during the war, because he hoped that the neutral countries would recognize his regime. He wanted his Jewish policy to show that he was a sovereign, legitimate head of state. Hungarian Jews had not only the Red Army besieging the capital to trust. At the very end of the war even SS Reichsführer Heinrich Himmler was also inclined on occasion to spare the lives of smaller or larger groups of Jews to advance the success of his attempts at separate peace. Those who had returned from the deportations did not owe their lives to Szálasi, and the prisoners of the Budapest ghettos had survived the siege because the units of the Red Army drove the Hungarian and German soldiers out of Budapest on January 18, 1945.